

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Lovecký hvozd přemyslovských panovníků

The royal hunting forest of the Přemyslids

Jakub Švihlík

Vedoucí práce: prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: B D-ZSV

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Lovecký hvozd přemyslovských panovníků potvrzuji, že jsem ji vypracoval/a pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 13. července 2018

Jakub Švihlík

Poděkování

Chtěl bych tímto poděkovat paní prof. PhDr. Kateřině Charvátové, CSc. za vedení bakalářské práce a odbornou pomoc. Dále bych chtěl poděkovat Národní knihovně České republiky v Praze a jejím zaměstnancům za poskytnutí prakticky všech zdrojů, ze kterých práce vychází.

ABSTRAKT

Bakalářská práce pojednává o problematice Přemyslovského loveckého hvozdu v oblasti Křivoklátska. Je primárně zaměřena na období vlády přemyslovských knížat a králů a z mimo toto časového období vykračuje pouze tam, kde se jedná o plně relevantní informace. Práce se počíná kapitolou vymezující území lovecké domény. Pokračuje poté dějinami oblasti a zabývá se též její kolonizací. Nejrozsáhlejší část tvoří podrobné pojednání o historii a správních centrech oblasti především pak královských hradů. Čtenáři by tak měla práce poskytnout znalosti o oblasti Křivoklátska, její historii a nejdůležitějších lokalitách.

KLÍČOVÁ SLOVA

poslední Přemyslovci, třinácté století, královské hrady, lov

ABSTRACT

The bachelor thesis deals with problems of Přemyslid hunting forest in Křivoklát region. Primary focus of the thesis is at the time of rule of Přemyslid princes and kings and deviates from said period, only if the informations are fully relevant and necessary. The thesis begins with a chapter about borders of the Křivoklát region. The it continues about history of the hunting domain and also deals with the problém of its colonisation. The greatest part of the thesis talks about the history of its administration centres, mainly the royal castles. The reader should than get a general knowledge of Křivoklát region, its history and the most important locations.

KEYWORDS

last Přemyslids, thirteenth century, hunting, royal castles

Obsah

Úvod	7
1 Vymezení loveckého hvozdu	9
2 Historie loveckého hvozdu	11
2.1 Zbečno	13
2.1.1 Velíz	17
2.2 Křivoklát	18
2.3 Týřov	20
2.4 Nižbor	22
2.5 Královská města	24
2.5.1 Rakovník	25
2.5.2 Beroun	26
2.6 Kolonizace	28
2.6.1 Kolonizace českých zemí	28
2.6.2 Kolonizace v oblasti Křivoklátska	30
3 Královské hrady loveckého hvozdu	32
3.1 Typologie hradů Křivoklátska	32
3.1.1 Hrad přechodného typu	32
3.1.2 Hrad s obvodovou zástavbou	32
3.1.3 Francouzský kastel	33
3.1.4 Hrad s palácem jako hlavní obranou i obytnou stavbou	33
3.1.5 Lovecký hrad	33
3.2 Křivoklát	34
3.3 Týřov	36
3.4 Nižbor	43

3.5	Tetín.....	45
3.6	Hlavačov u Rakovníka.....	47
3.7	Džbán.....	49
3.8	Angerbach u Kožlan.....	52
3.9	Jivno.....	55
3.10	Jenčov.....	56
	Závěr.....	57
	Seznam použitých informačních zdrojů.....	58
	Prameny.....	58
	Literatura.....	59
	Elektronické zdroje.....	61

Úvod

Oblast Křivoklátska je dnes bezesporu jedním z nejkrásnějších regionů Čech. Základ pro tuto krásu a neobvyklou zachovalost regionu spatřujeme už v dobách raného středověku a vášni českých knížat ke kratochvíli lovu. Ten k Přemyslovcům neoddělitelně patří jako by ho měli v genech.

Mám k tomuto regionu osobní vztah – dlouhodobě žiji na jeho okraji, a proto jsem si jej vybral jako téma pro bakalářskou práci. Na téma Přemyslovského loveckého hvozdu navíc neexistuje ucelená monografie a jeho historie je rozkouskována do desítkách děl, listin a starých kronik. Snažil jsem se tedy tyto prameny a literaturu spojit a vytvořit tak práci, jež by pojednávala o středověké historii a lokalitách Křivoklátska.

Kromě v seznamu uvedené literatury mě jako hlavní pramen posloužily listiny z děl *Codex diplomaticus et epistolaris regni Boheiae* a *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Královské, šlechtické a církevní listiny obsažené v těchto souborných dílech (respektive jejich regesta) byly využity jako hlavní pramenný zdroj k práci. Též jsem okrajově využil Janem Bedřichem Novákem zpracovaného *Formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně*. Hlavní roli v poli narativních pramenů jednoznačně hrála *Kosmova kronika česká*. Kromě Kosmy se jako užitečná ukázala též *Kronika tak řečeného Dalimila*, ale z ní je čerpáno poměrně pomálu. Václav Hájek z Libočan, jakkoliv je jeho *Kronika česká* zdroj nespolehlivý, byl taktéž byt' jen okrajově využit. Součástí Přemyslovského loveckého hvozdu byla i města. Jedním z nich je Beroun, o kterém tehdejší děkan Josef Antonín Seydl sepsal v první polovině devatenáctého století kroniku s dlouhým s názvem *Kronika královského města Berouna: kronika čili ouplné a obšírné popsání všech památností královského krajského města Berouna*. K Seydlovu dílu, ačkoliv je vysoce ceněno, se však musí přistupovat s jistou opatrností, zejména pak ke starším dějinám, kde se nachází mnoho neověřitelných nebo mylných informací.

Naprosto klíčovým zdrojem poznání Křivoklátska jsou archeologické výzkumy lokalit systematicky prováděné od sedmdesátých let minulého století, a i dříve především amatérskými výzkumníky, kteří však často napáchali více škody než užitku. Prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc. svojí *Encyklopedií českých hradů* a několika dalšími menšími studii poskytl rozsáhlý a velice dobře dostupný zdroj informací k hradní problematice, včetně těch

v oblasti Křivoklátska. Ačkoliv se jedná o dílo více než století staré, August Sedláček ve svých *Hradech, zámcích a tvrzích království Českého* popisuje pro práci klíčivé lokality, konkrétně v dílu osmém věnovaném Rakovníku a Slánsku. Stejně tak jako k *Dějínám Rakovníka* Václava Kočky se sice k Sedláčkovu dílu musí přistupovat kriticky, ale přesto pro práci obě díla tvořila důležitý informační zdroj.

Jak již bylo řečeno, dějinám lesů nebo loveckého hvozdu se prozatím mnoho badatelů nezabývalo. Dobrý základní přehled však podává v díle *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*, konkrétně v kapitole *Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy*, prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc. ze kterého je v práci extenzivně čerpáno.

Středověká kolonizace sice v práci není nijak obšírně popisována, ale skvělé zdroje podali Jan Vítězslav Šimák, Jan Klápště i Kateřina Charvátová.

Pro řešení problematiky měst na Křivoklátsku jsem využil, kromě již zmíněné Seydlovy kroniky a Kočkových *Dějin Rakovníka*, *Dějiny královského města Rakovníka* od Františka Levého z roku 1896 a taktéž díla *Beroun* od kolektivu vedeného PhDr. Marií Tošnerovou Ph.D. Tuto literaturu jsem doplnil diplomovou prací Nely Trachtové o lesích v životě středověkého člověka.

Vytvořit pojednání o hradech díky dílu Tomáše Durdíka bylo na rozdíl od historie oblasti poměrně jednoduché. U té jsem narážel na problém nedostatku pramenů souvisejících s tématem. U některých lokalit, zejména menších královských hradů, středověké zprávy zcela chybí a výklad jejich historie tak závisí na dějinách bezprostředního okolí a výsledcích archeologických výzkumů. Dalším problémem bylo stáří některých děl, které se lokalitami Křivoklátska zabývají. Bylo tak nutné ke každé informaci, co tato díla poskytují, přistupovat kriticky a vše ověřovat v pramenech nebo literatuře novější.

1 Vymezení loveckého hvozdu

Tradičně se lovecký hvozd Přemyslovců zasazuje do oblasti dnešního CHKO Křivoklátsko, historicky se však jednalo o oblast o mnoho větší. Do dnešních dnů je jeho oblast hustě zalesněna a přesné vymezení oblasti je poměrně problematické. Celkově se jedná o povodí řeky Berounky (dříve Mže) kolem center ve Zbečenském dvorci a hradu Křivoklátu. Z východní strany jej obepíná Loděnický potok, jih by mohla zase ohraničovat Hořovická brázda. Západ je ohraničen Zbirožským potokem a Rakovnickou kotlinou, sever zase sahá až ke svahům pohoří Džbán. Oblast však mohla zasahovat ještě podstatně dále, zejména jihozápadní hranice. Je tudíž možné, že hvozd sahal až k Radečské vrchovině a na Strašicko, ale obecněji lze říci, že se jedná o oblast trojúhelníku mezi hrady Džbán ze severu, Angerbach u Kožlan ze západu a Tetín z jihu. Oblast byla ušetřena kolonizace, a zůstala tak dodnes skvěle zachována právě kvůli lovecké kratochvíli panovníků. Nevědomky tak způsobili, že Křivoklátsko zůstalo nedotčeno i po staletí následující. Celá oblast je z více než 60 % zalesněna převážně lesy smíšenými a dodnes se zachovaly všechny druhy dřevin už od středověku. Avšak les ani tak nezůstal ušetřen mýcení pro potřeby průmyslu v devatenáctém století. Jako důsledek původně listnaté lesy byly nahrazeny lesy smíšenými, kde mají majoritní podíl zejména dřeviny jehličnaté; konkrétně smrk ztepilý tvoří 32 % lesů a dub zimní/letní pouze 9 %. Celkově se jedná o pahorkatou oblast, jejíž nejvyšším bodem je vrch Těchovín s 616 metry nad mořem a nejnižším hladina řeky Berounky s výškou 223 metrů. Pro svou vysokou přírodní hodnotu bylo již roku 1977 uznáno organizací UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) jako biosférická rezervace v programu *Man and Biosphere*.¹

V dobách starších, rozptýlení příběhů z lovu knížete Oldřicha, o nichž je řeč v kapitole následující, po Čechách opět vytváří na mapě jistý trojúhelník, jehož vrcholy tvoří Praha, Žatec a okolí soutoku řek Vltavy a Sázavy. Zvlněná krajina ležela mimo tradiční zemědělské regiony, byla jenom řídko osídlena a knížatům a králům tak mohla dávat pocit soukromí a volnosti. Už v dobách Oldřichovy vlády pohostinnost nabízel knížecí lovecký dvorec ve

¹ NOVÁK, D. *Tvrze v okolí Křivoklátského loveckého hvozdu*. Diplomová práce. s. 16-17. Charakteristika oblasti. *Správa CHKO Křivoklátsko* [online]. Copyright © 2018 [vid. 2018-07-29]. Dostupné z: <http://krivoklatsko.ochranaiprirody.cz>.

Zbečně. Později se centra pro pobyt knížat a králů měnila, ale oblast kolem dvorce vždy zůstávala středobodem loveckého hvozdu.²

Ve třináctém století se na území Přemyslovského loveckého hvozdu začaly nápadně kumulovat nejstarší královské hrady. V první polovině to byly Hlavačov, Týřov, Angerbach, Džbán, Křivoklát a Jivno a později Nižbor, Jenčov a Tetín. Oblast zorganizovaná v rámci manských systémů si svůj význam a unikátní postavení udržela po celou dobu středověku.³

S postupující kolonizací se velikost lovecké domény značně zmenšila až do podoby za posledních Přemyslovců kolem center ve Zbečně, na Křivoklátu, Týřově, Nižboru a Tetíně jimiž se text dále podrobně zabývá.

² ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. s. 148-157.

³ DURDÍK. T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 458.

2 Historie loveckého hvozdu

Tradičně jako první centrum loveckého hvozdu bývá označován knížecí lovecký dvorec ve Zbečně. Dnešní vesnici Kosmas zmiňuje v souvislosti s lokalizací Libušína. Ten měl stát v blízkosti lesa, který se táhne dále ke Zbečnu. Do této oblasti zasazuje i takzvaný Krokův hrad.⁴

Národně nejznámější historkou z lovů přemyslovských knížat a králů je nepochybně pověst o Oldřichovi a Boženě. Podle pověsti měl Oldřich (1012–1034) Boženu potkat na lovu, jak perúc prádlo v potoce na dnešním Žatecku. Měla se zalíbit celé družině a Oldřich ji měl později pojmout za manželku. Určitě se však nejedná o celou pravdu. Kosmas píše, že budoucí kníže Břetislav se měl narodit Boženě, ženě jistého Křesiny. Zároveň ji označuje jako ženu, nikoli dívku. Je tedy dosti pravděpodobné, že kníže vlastně nechal Boženu unést a také vyvstává otázka: „kdo to byl Křesina?“ Mohlo se jednat o bezmocného sedláka, jemuž byla vytržena překrásná manželka, či za ni dostal od knížete velkou kompenzaci.⁵ Jindy zase Oldřich na svém lovu vyrušil poustevníka Prokopa, jenž na něj měl zapůsobit takovým způsobem, že se Oldřich stal jeho štědrým dárcem a později mu dal úřad prvního opata Sázavského kláštera.

Lov přirozeně vybízel ke kolektivní součinnosti, pomáhal cvičit tělo, fyzickou odolnost, bystrost, ale i vůdcovské schopnosti. Budoucí i současní vládcí se tak mohli učit rychlému rozhodování, ale také si na základě schopností vybírat své blízké spolupracovníky a ochránce a utužovat s nimi nadále přátelství.⁶ Skvělým příkladem je biskup Šebíř. Ten byl dvořanem na Oldřichově dvoře. Kosmas zlehčeně popisuje, že kníže si jej tak vážil za jeho vynikající lovecké schopnosti, zejména při lovu na kance, ale také jeho skvělé kulinářské schopnosti, a tak mu slíbil post biskupa, až zemře současný biskup Hizzo. Šebíř po Hizzově smrti z Oldřichovy vůle skutečně biskupský úřad převzal a působil v něm v letech 1030-1067.⁷

⁴ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 19.

⁵ ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. s. 153-155.

⁶ Tamtéž. s. 150.

⁷ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 74.

V dobách jedenáctého století a dříve by se vlastně dalo říci, že celá oblast západně od Prahy byla vlastně všudypřítomným lovištěm. To se však postupně mění; dochází totiž ke kolonizaci, a navíc lesy neslouží pouze jako loviště. Přirozeně poskytují palivo a stavební materiál. Jsou též využívány pro pastvu i sběr lesních plodů. S rostoucím počtem obyvatelstva a vznikem nových vesnic se tím pádem i knížecí hvozdy svou rozlohou zmenšovaly a panovníci si museli začít svá loviště hájit. Zejména poté ve třináctém století se panovníci museli aktivně zasazovat o udržení existence lesa. Jménem panovníka zde jeho zájmy hájily skupiny úředníků konkrétně nejvyšší lovčí, lovčí, hajní, lesníci nebo hlídači lesů. Území hvozdu ale i nadále ustupovalo, přecházelo na jiné vrchnosti a revíry se zmenšovaly.

Neobyčejně zapáleným lovcem byl král Václav I. vládnoucí od roku 1230 až do své smrti 1253. Pobyt v Praze a jiných královských centrech údajně nenáviděl a často dával jako společníkům přednost spíše svým honícím psům než svému vlastnímu dvoru. Proto na svůj oblíbený revír v okolí řeky Berounky nezanevřel a nechal zde vystavět soustavu hradů a malých loveckých hrádků. V době Václavovy vlády byl už centrem Křivokláta, nikoliv starý dvorec ve Zbečně. Výše po řece ale nechal vystavět nový mohutný hrad Týřov, na něj přešly veškeré funkce centra loveckého hvozdu. Tato nová sídla vznikající od poloviny třináctého století většinou se nacházela v jakýchsi dvojicích, k Týřovu náležel Angerbach u Kožlan, k Nižboru Jenčov (nebo Jinčov) a ke Křivoklátu Jivno. Dokonce i Lucemburkové do jisté míry zachovali tuto tradici a již existující soustavu sídel aktivně využívali. Můžeme vidět, že například Václav IV., když k jeho majetku přibyl Žebrák, nechal k němu vystavět Točnick. Kromě výstavby tohoto hradebního systému však Václav I. připojoval (respektive znovuzapojoval) i nová území. Vhodným příkladem jsou Kožlany; ty již dříve věnoval klášteru Plasy a v listině z 5. května 1238 si jej od kláštera bere nazpět pod zcela neskrytou světskou záminkou, že oblast se hodí k lovu. K tomuto území mimochodem náležel i hrad Angerbach. Václavem I. však sláva Křivoklátského hvozdu vyvrcholila. Přemysl Otakar II. vždy plně zaměstnán se nemohl v hvozdu příliš zdržovat a možná na něj trochu zanevřel i kvůli svému uvěznění na Týřově.⁸

⁸ ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. s. 163-167. CDB III/1. n. 188.

Oblíbeným hradem v loveckém hvozdu Václava II. se stal Nižbor. Tento tělem poměrně slabý král, zde trávil svůj čas odpočinkem velmi pravidelně, ale za jeho vlády hraje důležitější roli ještě hrad jiný.⁹ Starý hrad Tetín u Berouna byl přestavěn a roku 1288 je zde zmiňován úřad královského lovčího, který sem byl přesunut.¹⁰ Došlo tedy k rozšíření území Křivoklátského loveckého hvozdu směrem na východ k Tetínu.

Taková je stručnější historie loveckého hvozdu za přemyslovských knížat a králů, ale nyní je třeba se blíže podívat na zmiňovaná centra a zajít do jejich dějin o něco hlouběji.

2.1 Zbečno

Obec Zbečno leží v okrese Rakovník v údolí řeky Berounky. Význam samotného jména Zbečno není znám. Někteří vykladači přikládají slovu významy jako „kolová stavba“ či „srub“. Staré názvy uváděny v kronikách a jiných textech jako Ztbecno či Stebecna, jenom abychom jmenovali pár příkladů, nesmíme však zaměnit s názvem Stebno, což byla dominikánská osada u Rousínova. Tohoto omylu se kromě nechvalně proslulého Václava Hájka dopustil například i František Palacký, ale název Stebno se v souvislosti se Zbečnem nalézá i v Profousově díle.¹¹

První písemnou zmínku o obci máme z Kosmovy kroniky z roku 1003, kde Kosmas píše, že bájná kněžna Libuše měla vystavět hrad Libušín v lese táhnoucí se směrem ke Zbečnu v blízkosti tak zvaného Krokova hradu. Tato informace je však dnes neověřitelná, jelikož neexistuje žádný dobový pramen a ani existence Krokova hradu nebyla nikdy prokázána. Kosmas dále píše o knížeti Jaromírovi a Hovorovi z roku 1003 nebo smrti knížete Břetislava II, jimiž se věnuje text následující.

Dvorec zde musel být založen někdy v polovině desátého století. Usuzují tak z faktu, že již za vlády knížete Jaromíra se zde nacházel již fungující lovecký dvorec, který byl oblíbených útočištěm přemyslovských knížat. Toto dále potvrzují i archeologické nálezy mincí v roce 1938. Před jedním z domů byl náhodně nalezen poklad mincí ražených v jižním Německu a za vlády knížete Oldřicha. Nejstarší mincí je přitom ražba biskupa Oldřicha

⁹ CHARVÁTOVÁ, K. *Václav II.: král český a polský*. s. 226.

¹⁰ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 552.

¹¹ KOČKA, V. *Dějiny Rakovníka*. s. 273-274.

PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách IV*. s. 742-743.

z Augsburgu z let 923-973. Dále byly nalezeny denáry bavorských vévodů Jindřicha I., Jindřicha II., Jindřicha III. z Řezna vyražené v letech 945-985 a mince knížete Oldřicha z let 1012-1037. Tento fakt dosvědčuje obchodní či politické kontakty Čech s Bavorskem v desátém století. Nelze však s jistotou říci, jestli se mince dostaly do Zbečna již v době vyražení nebo až později, protože ukrytí pokladu se datuje až někdy po roce 1018. Jejich přítomnost však dokazuje fakt, že probíhala čilá komunikace a obchodní ruch mezi Českým knížectvím i jižními německými zeměmi. Archeologové mají dnes však velký problém s průzkumem loveckého dvorce. Oblast, kde se měl dvorec nebo stará ves nacházet, je celá zastavěná, a tudíž je jakýkoliv terénní průzkum zcela znemožněn.¹²

Pokud hovoříme o loveckém dvorci ve Zbečně, je nezbytné zmínit jméno Hovory, jenž je jednou z mála postav této doby neoddelitelně spjatou s dvorcem. Kníže Oldřich měl to štěstí, že jej na lovu nikdy nic fatálního nepotkalo nebo o tom alespoň nemáme žádné doklady, ale jeho bratr Jaromír si odnesl jednu velmi trapnou a bolestivou vzpomínku. V roce 1003 byl na vyjížděce po Berounsku. Zde zastavil se svou skupinou, kde se mělo nacházet i několik Vršovců. Na vrchu Velíz družina při občerstvení popíjela alkohol a jím rozjaření Vršovci povalili Jaromíra na zem. Poté jej přivázali ke čtyřem kůlům začali ho zesměšňovat, a dokonce přes něj začali skákat na koních. Jeden z členů družiny, jistý Hovora, však utekl až do Prahy pro pomoc a kníže se podařilo osvobodit. Hovora nezůstal bez odměny a byl mu udělen úřad lovčího pro sebe i své potomky na loveckém dvorci ve Zbečně, které bylo po dlouhou dobu centrem právě pro lovecký hvozd přemyslovských knížat.¹³

Lov byl do jisté míry však také zkušeností nebezpečnou a ne jeden z přemyslovských panovníků byl při něm zmrzačen nebo dokonce zabit. Známý je případ Václava I., který si právě při lovu větví zmrzačil pravé oko (dlouho se však spekulovalo, které oko; například na barokních malbách je často zobrazován se zakrytým levým okem, ale dnes je potvrzeno, že Václav I. ve skutečnosti přišel o oko pravé). Nebezpečí nepředstavovala však pouze krajina a zvěř, ale hon byl též skvělou příležitostí pro zbavení se svých protivníků. Jeden „nešťastný“ pád z koně dokáže snadno způsobit zranění neslučitelná se životem. Typickým

¹² HÁSKOVÁ, J. *Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence*, Numismatické listy 25, 1970, s. 102-113.
KOČKA, V. *Dejiny Rakovnícka*. s. 273-277.

¹³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. s. 61-62.

příkladem jsou otec a syn Vratislav I. a Břetislav II. V lednu 1092 pád z koně při lovu připravil o život Vratislava a jenom o osm let později se staly lovecké radovánky osudné i jeho synovi, ale za velmi rozdílné situace. Smrt Vratislava můžeme označit za nešťastnou nehodu, avšak smrt Břetislavova byla úkladná vražda připisována Vršovcům pravděpodobně jako odplata za vypovězení svých předáků od dvora.¹⁴

Břetislav II. trávil roku 1100 předvánoční čas na dvorci ve Zbečně. 20. prosince se vracel se svou družinou již za tmy zpět do Zbečna, když jej ze skrytu přepadl a těžce zranil jistý Lork (nebo Lorek). Vrah se dal na útěk, ale spadl z koně, a právě při pádu se zranil vlastním mečem (nebo tesákem) a byl dopaden. Rozlícená Břetislavova družina jej poté lynčovala a usekla mu hlavu. Dalo by se spekulovat, jestli si své zranění nepřivodil sám zcela dobrovolně, aby se vyhnul výslechům (respektive mučírňě) a získal tak výhody pro svoji rodinu, která klidně mohla být držena jako rukojmí pro vrahovu „motivaci“. Kníže se zpět na dvorec ještě dostal živ, ale o pouhé dva dny později svým zraněním podlehl. Ještě před smrtí se stihl vyzpovídat a obdarovat některé kláštery. Také ještě stihl svému velmi mladému synovi odkázat svou loveckou trubku a kopí. Více mu dát nemohl; měl tím na mysli svou vládu.¹⁵

Lid přijal za fakt, že vražda byla vykonána z podnětu Vršovců Božeje a Mutiny, které Břetislav roku 1096 za nejasných okolností vyhnal ze dvora. Mnoho historiků tuto Kosmovu informaci přijalo, včetně Františka Palackého, ale objevili se i kritici tohoto tvrzení. Kosmas mohl podlehnout veřejnému mínění, nad jimiž obzvláště v těchto dobách se vždy objevuje veliký otazník, navíc kronikář obecně choval k rodu Vršovců velkou zášť. Kníže měl jistě nepřátel mnohem více než pouze Vršovce. V době Vratislavovy smrti byl sice nejdéle přežívajícím legitimním synem, ale na nástup ke stolci si musel ke své frustraci ještě počkat na konec panování svého strýce Konráda. Ještě před tím se musel vypořádávat s téměř válečným stavem se svým otcem a teď když konečně usedl roku 1092 na knížecí stolec, začali mu dýchat na záda jeho čtyři mladší nevlastní bratři, synové třetí Vratislavovy manželky Svatavy, která je neskrytě podporovala.

¹⁴ ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. s. 148-167.

¹⁵ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. s. 159-161.

Mnohem větší trápení měl však se svými brněnskými bratřenci, syny Konráda, Oldřichem a Litoldem. Podle nástupnické seniorátu Přemyslovců měl po Břetislavovi nastoupit právě Oldřich, to však kníže nechtěl připustit. V roce 1097 dal Břetislav Oldřicha zatknout a internoval ho v Kladsku. V každém případě se Oldřich ze svého vězení nějakým způsobem dostal a kníže už roku 1099 musel proti brněnským bratrům táhnout na Moravu. Litold a Oldřich museli uprchnout do Rakous a Břetislav tento díl svěřil svému nevlastnímu bratru Bořivoji, pro kterého se zjevně pokoušel vydláždít cestu k vládě. To dále potvrzuje opatření knížete u císaře Jindřicha IV. v Řezně z roku 1099, kde pro neposlušnost synů Konrádových si vyprosil, aby císař dal korouhev jeho bratru Bořivoji a aby všem Čechům, kteří s ním byli v Řezně ukázal, že označuje Bořivoje za svého nástupce, který má být po jeho smrti povýšen na knížecí stolec. Čechy tak byly Bořivoji uděleny ještě před řádnou volbou nového knížete a za života svého předchůdce Břetislava. Rivaly knížete byl tento akt samozřejmě odsouzen a označen jako útok na tradiční seniorát a jakmile kníže na svém lovu zemřel, Oldřich si bez otálení začal nárokovat knížecí stolec pro sebe a za úplatu si u císaře též nechal udělit znaky knížectví i korouhev.

Důvod k vraždě knížete měl Oldřich výborný, samotný Bořivoj si mohl chtít pospíšit k trůnu. V té době už musel počítat i se svým mladým stejnojmenným synovcem a nebylo by překvapující, kdyby se chtěl kníže Břetislav zbavit seniorátu úplně. Jeho vztahy s macechou Svatavou též byly velmi chladné.

Ačkoliv Bořivoj pravděpodobně neměl k takovémuto řádný důvod, poukazuje nám na něj fakt, že se dokázal dostat do Prahy už 25. prosince, pouhé tři dny po smrti knížete. Tento velice rychlý přesun celé družiny se zdá s ohledem na neschůdnost prosincových cest i na vzdálenost mezi Brnem a Prahou poměrně nepravděpodobný. Z tohoto faktu lze tedy usuzovat, že Bořivoj mohl být na cestu již dobře připraven a pouze čekal na zprávu posla ze Zbečna a na cestu se se svojí družinou mohl vydat okamžitě.¹⁶

I nadále se zde zdržovala další přemyslovská knížata až do konce dvanáctého století. Roku 1197 usedl na trůn Přemysl Otakar I., který dával spíše přednost blízkému Křivoklátu.

¹⁶ ŽEMLIČKA, J. *Čechy v době knížecí*. s. 127.

ŽEMLIČKA, J. Poslední lov knížete Břetislava. In: *Ad vitam et honorem, Profesoru Jarosloavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. s. 231-246.

Před tím však knížata aktivně dvorec využívala. Kromě již zmíněných Vratislava I. a Břetislava II. například kníže Vladislav I. ve Zbečně oslavil Vánoce i Nový rok 1124. Krátce na to však onemocněl a přesunul se na Vyšehrad, kde později i zemřel.¹⁷ Byly zde též vydávány listiny panovníků. Například z roku 1183 pochází listina knížete Bedřicha, kterou daroval klášteru Plasy ves Královice a hospodářský dvůr Teškov. Listinu zde podepsali arcibiskup salcburský Albert, pražský biskup Jindřich, probošt vyšehradský a kancléř Florian, komorník Hroznata, zemský sudí Jan, číšník Mutina, nosič meče Přibyslav, biskupův syn Jan, Bohuš kastelán Kladský, Blech kastelán Litoměřický, Ratiboř kastelán Netolický, Lutobor kastelán Boleslavský, Zdislav kastelán Žatecký a dalších 20 českých pánů.¹⁸ Lovecký dvorec ve Zbečně tedy musel být značně rozsáhlý a do jisté míry i honosný, aby dokázal poskytnout ubytování i postavám jako byl arcibiskup. Je též však možné, že část společnosti nocovala na nedalekém Křivoklátě nebo se rovnou vracela až do Prahy.

S nástupem Bedřichova bratra Přemysla Otakara I. však začal dvorec ztrácet na své důležitosti. Ten začal lovecký dvorec přesouvat na blízký Křivoklát a Zbečno se tak začalo stávat pouze hospodářským dvorcem. Definitivně ztratil na významu později za vlády krále Přemysla Otakara II., který dokončil výstavbu hradu Křivoklát, a navíc o lov v této oblasti nejevil příliš velký zájem nebo mu na něj jednoduše nezbyval čas.¹⁹

2.1.1 Velíz

Vrch Velíz (595 m. n. m.) se nachází na kraji Křivoklátska asi 20 kilometrů západně od Berouna nad obcí Kublov. Velíz je v pramenech popisován jako lovecké místo knížat a do písemné historie vešel právě s již zmiňovaným příběhem o Jaromíru a Hovorovi a úzce souvisí se Zbečnem, ale i nedalekým hradem Týřov.

Na Hovorovu počest dal Jaromír právě ve Velízi postavit kostel sv. Jana Křtitele. Dalimil k této události doložil, že oltář na místě vyrobený byl ze dřeva kůlů, k nimž byl Jaromír připoután (kronikář už si zřejmě situaci docela přibarvuje). Kníže Břetislav poté

¹⁷ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. s. 203.

¹⁸ CDB I. n. 300.

¹⁹ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 273-277.

roku 1037 přidal kostel i s příslušenstvím Ostrovskému klášteru u Davle. Papež Kliment V. později v roce 1310, toto vlastnictví potvrdil.²⁰

2.2 Křivoklát

Podle Václava Kočky bychom mohli připsat založení starého Křivoklátu již knížeti Oldřichovi. Ačkoliv zde chápou Kočkovu logiku, Oldřich byl skutečně vášnivý a silný lovec, chybí mu zde nejen písemný, ale i archeologický doklad.²¹

Skutečnou první písemnou zmínkou je zápis v Kosmově kronice v souvislosti s uvězněním Oty II. Olomouckého Vladislavem I. z roku 1110. Po smrti knížete Svatopluka roku 1109 to byl právě Vladislav, který se ujal knížecího stolce, a Otu tak přirozeně chápal jako soupeře. Na sněmu velmožů v Sadské 13. července 1110, tak dal Otu zatknout a umístil jej na Vyšehrad. Později po dokončení přestavby hradu Křivoklát, byl převezen právě tam a propuštěn později v roce 1113. Otovi bylo povoleno vrátit se na svůj úděl na Moravě. Jeho uvěznění podle Kosmy bylo spíše výchovného charakteru, než aby se Vladislav chtěl jednoduše zbavit rivala. Otovi tak bylo důrazně ukázáno, kdo je skutečným pánem Českého knížectví.²²

Nelze asi pochybovat o tom, že Křivoklátského hvozdu využívali i kníže Vladislav II., respektive král Vladislav I., nebo kníže Bedřich, ale kdo pobyt na Křivoklátě miloval byl Přemysl Otakar I. Ten nechal založit Křivoklát nový, takový, jaký jej dnes víceméně známe. Jeho úplná výstavba však trvala další desítky let.²³ Staré hradiště se do dnešního dne nepodařilo lokalizovat. Bylo možná právě pro účely nové stavby zcela rozebráno. Z archeologických průzkumů též vyplývá, že nový hrad byl založen, jak se říká, na zeleném drnu, a nikoliv na místě starého hradiště.²⁴ Krátce po své korunovaci roku 1197 se Přemysl Otakar odebral na Křivoklát se svým přítelem Smilem, který mu měl dělat společnost v jeho dřívějším vyhnanství, za odpočinkem. Jednalo se však ještě o hrad starý, jelikož založení nového Křivoklátu se odhaduje spíše na dobu konce Přemyslovy vlády, a navíc jeho stavba

²⁰ Tamtéž. s. 590-591.

ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. s. 287-289.

²¹ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 9.

²² KOSMA. *Kosmova kronika česká*. s. 182-183.

²³ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 10-11.

²⁴ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 299.

byla dokončena až ke konci století. Vydal zde později i dvě listiny, a to roku 1222 klášteru v Doksanech a o dva roky později plaskému klášteru. Zároveň sem převedl úřad lovčího ze Zbečna a také nově Křivoklátu náleželo sídlo úřadu kraje Rokytenského.²⁵

Přemyslův následovník Václav I. je svou vášní pro lov vskutku notoricky známý, a kromě svého oblíbeného Týřova trávil spoustu času i na Křivoklátě. Přirozeně pokračoval ve výstavbě započaté svým otcem a též založil další hrady v okolí jako právě Týřov, Jivno, a další. Dalimil o Václavu píše: „*On však lovil se psi lájí, v síních smrad měl jako v psinci, oko ztratil při štvanicí, víc než doma býval v háji, jezdil křivoklátským krajem a o Prahu neměl zájem. Že psy trpěl v domácnosti, bolely ho v nohou kosti.*“²⁶ Obzvláště mnoho času poté Václav trávil na Křivoklátsku po jeho bojích s vlastním synem Přemyslem Otakarem. Václav též na Křivoklátě dohodl s Míšeňským markrabím Jindřichem zasnoubení své dcery Anežky. Jeho vášeň se mu nakonec stala osudnou, když na jednom ze svých honů onemocněl. Později byl převezen do nedalekého královského dvora (dnes Králův Dvůr) kde 22. září 1253 zemřel.²⁷

Přemysl Otakar II. si Křivoklát též oblíbil a zasadil se o jeho další rozšíření. Z vydaných listin a jiných zmínek o jeho přítomnosti na hradě můžeme usoudit, že i „král železný a zlatý“ trávil na Křivoklátě poměrně dost času, pokud vezmeme v úvahu jeho časovou vytíženost. V srpnu roku 1258 vydal městu Jevíčku majestát na právo magdenburské, v březnu 1269 vyňal plaský klášter z pravomocnosti krajského soudu a v prosinci 1275 král potvrdil smlouvu mezi bratry Bohuslavem a Sulislavem z Trnovan.²⁸

Purkrabím na Křivoklátě byl roku 1267 jmenován Albert z Kostelce. Král též pro konsolidaci moci v oblasti a obranyschopnost přidělil Křivoklátu četná manství. Nejenom že se jednalo o Přemyslovo oblíbené sídlo, na kterém se zdržoval relativně často, ale pokud přihlédneme k faktu, že hrad v té době již byl téměř dostavěn, zřízení manských závazků pro Křivoklát zní jako zcela logický krok. Václav II. stejně tak mohl být fundátorem manského systému.

²⁵ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 11.

²⁶ BLÁHOVÁ, M. *Kronika tak řečeného Dalimila*. s. 146.

²⁷ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze České VIII*. s. 15-16.

²⁸ RBM II. n. 75, 251, 415.

Přemysl Otakar II. však využíval Křivoklát jako vězení. Roku 1268 proběhlo spiknutí Štýrských pánu proti králi. Na návod hrabat Bernarda a Jindřicha z Pfannenberka se páni Hartneid III. Wildon, Oldřich z Lichtenšteina a Wulfing Stubenberg pokusili osvobodit Štýrsko. Byli však zrazeni, zajati, a právě pan Bernard Pfannenberk byl uvězněn na Křivoklátě. Po šesti měsících zajetí, kdy odstoupil hrady Pfannenberk, Pechlarn a dva další na věčné časy českému králi, byl omilostněn a propuštěn.

Po smrti Přemysla Otakara II. za správy Oty III. Braniborského zůstal Křivoklát na starost již zmíněnému purkrabímu Albertovi z Kostelce až do jeho smrti roku 1282.²⁹ Po uvedení Václava II. na trůn byla funkce hned následujícího roku svěřena Zbislavovi z Třebouně.³⁰ Václav se však na Křivoklátě příliš nezdržoval a spíše preferoval nedaleký Nižbor. I tak však zde vydal řadu listin. Již roku 1284 zde vydal majestát Litoměřicím a později roku 1291 klášteru v Nepomuku a rychtáři kolínskému.³¹ Když v dubnu roku 1287 Václav žádal biskupa Tobiáše o vysvěcení oltáře kaple na Křivoklátě, bylo mu odpovězeno, že jelikož se sám Tobiáš nachází v klatbě od papežského legáta, nesmí biskupské právo převést na jakéhosi biskupa dominikána, aby vysvěcení provedl.³²

Václav II. zemřel v roce 1305 a jeho následovník Václav III. byl záhy následujícího léta v Olomouci zavražděn. Rakouský vévoda Rudolf Habsburský, král český v letech 1306 a 1307, stejně jako na mnoho jiných královských hradů, na Křivoklát dosadil svoji posádku. Rudolf však brzy neočekávaně zemřel a hrad byl dobyt přívržencem nového českého krále Jindřicha Korutanského Vilémem Zajícem z Valdeka. Právě Valdekovi později až král Jan Lucemburský, Křivoklát zastavil. Po své smrti roku 1319 se hrad na čas vrátil zpět do rukou českého krále.³³

2.3 Týřov

Hrad Týřov nám vstupuje do písemných dějin důležitou událostí českých dějin. Roku 1249 zde byl po neúspěšné vzpouře zajat kralevic Přemysl Otakar svým vlastním otcem králem českým Václavem I. Byl to právě Václav, jemuž je připisováno založení Týřova.

²⁹ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. 13-14.

³⁰ RBM II. n. 560.

³¹ RBM II. n. 1032, 1049, 1073.

³² NOVÁK, J. B., ed. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně: [1279-1296]*. s. 173.

³³ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 15-16.

S přihlédnutím k mohutnosti stavby, která mimochodem nebyla nikdy zcela dokončena, tehdejšími technologiím a rychlosti prací by založení Přemyslem Otakarem dávalo dobrý smysl, ale k doložení této domněnky nám schází tak důležité prameny a založení je tak spíše připisováno Václavu na samý počátek jeho vlády kolem roku 1230. K událostem první zmínky by se však hodilo trochu kontextu.³⁴

Václav I., zvaný Jednooký, byl skutečně vášnivým lovcem a často měl spíše dávat přednost lovecké kratochvíli než svým státnickým povinnostem. Po smrti svého syna Vladislava roku 1247 přímo propadl trudomyslnosti a se svými blízkými se měl zcela stáhnout z veřejného dění právě do oblasti Přemyslovského loveckého hvozdu. Tato netečnost panovníka pochopitelně musela králevici a moravskému markraběti Přemyslu Otakarovi způsobovat nemálo problémů. Tento stav se stal hlavní příčinou k rebelii mladého královice, jehož nespokojení šlechtici přijali za svého nového pána v králově nepřítomnosti. Iniciátorem „převratu“ však nutně nemusel být přímo Přemysl Otakar. Legitimně mohl šlechtu shromáždit i zemský sudí Ctibor, který velmi snadno mohl dojít k soudnímu nálezu, že král de facto nevládne a je jej třeba ve funkci vystřídat. Václav I. tak byl situací donucen se svému vlastnímu synovi vojensky postavit. Reagoval svoláním svých zbývajících věrných a též se obrátil na své zahraniční spojence. V roce 1248 došlo k bitvě u Mostu, kde byl Přemysl vojskem Boreše z Rýzmburka poražen. Mezitím do země vstoupilo Václavovo německé vojsko. Se svým otcem následně uzavřel sérii mírových dohod, které vymezily jeho postavení v mezích formální legitimacy. Tyto dohody znamenaly vznik určitého dvojvládí, kde Václav měl být pánem Vyšehradu a Přemysl Otakar Pražského hradu a města, ale Václav I. pokračoval s podporou papežství (a možná i hnán) v kampani směřující k úplnému vítězství. Rychlým útokem se mu v srpnu 1249 podařilo dobýt Prahu. Válka navenek skončila ceremonií v den Nanebevzetí slavné Panny 15. srpna, bylo sjednáno příměří a na druhý den uspořádána slavnost v Anežském klášteře, kde došlo symbolicky ke smíření mezi otcem a synem. Milosti se dočkali i Přemyslovy páni. Nadále však probíhalo jednání mezi oběma stranami, které se týkalo mocenských nároků. Václav se opět mezitím uchýlil na Týřov, kam si později pozval svého syna k jednání. Ale i po slibu milosti byl otcem fakticky zrazen, a i s ostatními hosty s ponížením zajat. Na naléhání šlechty byl však po několika

³⁴ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 569.

týdnech propuštěn a obdržel zpět vládu na Moravě. Záhy Václav Přemyslu Otakarovi uvolnil iniciativu v politice a bylo tak obnoveno legitimní dvojvládí. Předchozích jednání v Praze se však neúčastnil sudí Ctibor. Byl tak z Německa vydán na důkaz dobrých sousedských vztahů a postupně roku 1250 byl i se synem Jarošem popraven.³⁵ Po této události vždy k tomuto hradu choval jistou zášť a nikdy se zde příliš nezdržoval. Týřov nám poté až do doby vlády krále Jana Lucemburského zcela zmizel z pramenů.

Jediné další zmínky o místě z dob Přemyslovců máme z pokračující vlády Václava I., který jej vzhledem ke své časté přítomnosti pravděpodobně zamýšlel jako nové centrum loveckého hvozdu. Vydal zde roku 1250 listinu oseckému klášteru a téhož roku k sobě na Týřov povolal biskupa Víta, aby zde opásal mečem jistého Medvěda (nebo Ursus či Bern), vladaře králova. Samotný rituál se však konal až druhý den po příjezdu 16. listopadu v kostele sv. Jana Křtitele v nedaleké Velízi. Tato informace nám poukazuje na fakt, že Týřov neměl funkční kapli, jejíž existence zůstala nepotvrzená i z pozdějších archeologických průzkumů. Medvědem se však ještě v dalších kapitolách budeme zabývat, a to v souvislosti s královským městem Beroun.³⁶

V roce 1252 zde Václav I. vydal milosti Litoměřickému kostelu a poté se nám Týřov z pramenů na nějaký čas ztrácí. Nakonec hrad postupně chátral a již roku 1575 se poprvé uvádí jako pustý.³⁷

2.4 Nižbor

Hrad Nižbor je pravděpodobně nejméně doceněným ze všech hradů Křivoklátska. Svou majestátností, jak nám stará vyobrazení a archeologové ukazují, nijak nezaostával za blízkým Křivoklátem nebo Týřovem. Tak jako dva královské hrady zmíněné i Nižbor býval sídlem králů, zejména si ho oblíbil Václav II.

Kronika česká Václava Hájka z Libočan nám vypráví, že již roku 776 bylo jistým Hesem, jako důsledek sucha a s ním spjatého hladu, přikázáno lidem, aby nad řekou Mží

³⁵ *Velké dějiny zemí Koruny české; Sv. 2. 1197-1250.* s. 370-387.

³⁶ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka.* s. 590-591.

ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali.* s. 287-289.

³⁷ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze České VIII.* s. 62.

DURDÍK, T. *Hrad Týřov.* s. 8-15.

(dnešní Berounkou) byl postaven pevný hrad. Když byl dokončen, podle nějakého mistrného člověka dali hradu jméno Nižbor.³⁸

Skutečná písemná historie královského hradu nám však začíná 27. září 1265. To Přemysl Otakar II. udělil jistému Kunratovi z Levendorfu majestát k založení nové obce Poličky. Tato listina byla vydána in Missembt, což chápeme jako starý název pro Nižbor.³⁹ Za zakladatele se však tradičně považuje Přemyslův předchůdce a otec Václav I. Právě jemu je připisováno založení i okolních hradů, jako jsou Týřov nebo Jivno. Jeden z těchto loveckých hradů Jenčov v údolí Vůznice tvoří s Nižborem jednu z hradebních dvojic dříve zmíněných. Existuje však pravděpodobnost, že Václav I. hrad pouze znovuzaložil, podobně jako tomu bylo v případě Křivoklátu. Současný berounský historik Jiří Topinka vyjadřuje teorii, že na místě kamenného hradu dříve stál menší dřevěný lovecký hrad. Ten mohl být využíván předchozími králi a knížaty nebo místními pány též pro kratochvíli lovu.

Kromě místa odpočinku panovníka a pro lov sloužil Nižbor i jako opěrný bod královské moci. Přeci jen se jednalo řádnou pevnost. Nižbor tak byl jedním z hradů střežící oblast loveckého hvozdu, ale také zabezpečoval Královskou stezku podél Berounky, která vedla z Křivoklátu a napojovala se v Berouně na Zemskou (Domažlickou) stezku. Nižbor též sloužil jako centrum Podbrdského kraje, kde v této funkci vystřídal již nadále nevyhovující hradiště Tetín, o němž bude ještě řeč. Přemyslem Otakarem II. sem byl též převeden úřad popravce, tj. trestně-správního královského úředníka. Až ve čtrnáctém století byl tento úřad převeden na Žebrák.⁴⁰

Důležitost Nižboru též dokazuje fakt, že na něm nepůsobil pouze jeden purkrabí, ale měl k dispozici ještě jednoho nebo dva místopurkrabí.⁴¹ Roku 1282 byl purkrabím Dětrich Špaček z Kostelce a k ruce jako místopurkrabího měl mít svého bratra Alberta z Nižboru a Křivoklátu.⁴²

Jak už bylo naznačeno Nižbor byl oblíbeným místem odpočinku a lovecké kratochvíle pro Václava II. Vždy v září zde trávil několik týdnů. Tamní pobyty nejsou tak

³⁸ HÁJEK, Václav. *Kronika česká*. s. 28.

³⁹ RBM II. n. 499.

⁴⁰ TOPINKA, Jiří. *Nižbor: toulky minulostí: Nižbor, Stradonice, Žloukovice*. s. 13-14.

⁴¹ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze České VIII*. s. 74.

⁴² KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 571.

dobře zadokumentované, snad proto že se v Nižboru věnoval panovnickým povinnostem zcela minimálně, ale i tak zde vydal celou řadu listin.⁴³

Dochoval se nám text celkem osmi listin Václava II. 12. září 1284 byl vydán majestát klášteru Hradiště na Moravě.

Dne 13. září 1290 byly vydány listiny dvě. První byla listina pro klášter v Doksanech a ve druhé hrabě Albrecht z Hohenberka přijal manství na hradě Weisseneck v Breisgau.

Dále ve dvou listinách z 22. a 23. září téhož roku Václav obdaroval klášter waldsaský a jeho statky vyňal v Čechách z moci úřadů v Lokti.

Roku 1295 v Nižboru král vydal nařízení, aby zdejší purkrabí odváděl podíl mýta vybíraného v Berouně panenskému klášteru na Pražském hradě.

18. září 1299 potvrdil Václav svobody pražským měšťanům a poslední listinu vydal 14. září 1301. V té král vyňal vesnici Voč, která byla zbožím postoloprtského kláštera, z moci opět úřadu v Lokti.⁴⁴

Po smrti Václava III. čekal Nižbor osud velice podobný toku Křivoklátskému. Roku 1315 ho nabyli do vlastnictví Vilém Zajíc z Valdeka, po jehož smrti byl opět okamžitě zastaven jeho synu Zbyňkovi. Nakonec hrad, který byl později ve století patnáctém velmi zanedbán, čekala nejdříve přestavba renesanční, a nakonec poměrně málo hodnotná přestavba barokní z osmnáctého století. Z původního gotického hradu tak nezbylo téměř nic a Nižbor do dnešního dne zůstal zachován v podobě oné barokní přestavby.

2.5 Královská města

Na Křivoklátsku první významná města vznikla až ve století třináctém. Kromě méně významných Kralovic nebo Kožlan to byly Rakovník a královský Beroun. Obě klíčová města ležela na důležitých obchodních cestách, tudíž se jednalo o města jak výměny, tak i obrany těchto cest. Skrz Beroun procházela cesta z Prahy do Řezna a Rakovník stál na křižovatce cesty v loveckém hvozdu z Prahy do Mohuče a Chebu. Samozřejmě města měla

⁴³ CHARVÁTOVÁ, K. *Václav II.: král český a polský*. s. 226.

⁴⁴ RBM II. n. 1324, 1511, 1512, 2731, 2408.

RBM IV. n. 1879.

KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 572.

i funkce správní. V Rakovníku měl sídlo krajský soudce už v polovině třináctého století. Města samozřejmě využívala i les. Beroun měl v okolních lesích pastviny pro dobytek a Rakovník taktéž. Rakovníčtí měšťané též získali právo lovu. Jejich hony však byly omezeny na ptactvo, lišky a zajíce. Města vznikala v rozdílných formách a za různých podmínek, ale společným jmenovatelem vzniku vždy byl cíl hospodářského rozvoje.⁴⁵

2.5.1 Rakovník

Pokud se budeme bavit o Rakovníku, je nejdříve nezbytné zmínit osadu Rokytno, na jejímž místě město vzniklo. Ta se poprvé připomíná už roku 1129, když ji kníže Soběslav uložil daň, pro výstavbu vyšehradského kostela.⁴⁶

Rokytno je však důležité, že se v lesnaté oblasti Křivoklátska stalo jakýmsi centrem kraje. S pojmem Rokytnského kraje nebo provincie se setkáváme prakticky až do roku 1371. Tou dobou už se ale muselo jednat o jednotku umělou. Osada zanikla, na jejím místě byl vysazen Rakovník a lze předpokládat, že skutečné mocenské centrum se nalézalo na hradě Křivoklát.

Samotné město se poprvé připomíná roku 1252 v souvislosti s úřadem krajského soudu. Název mohl vzniknout zkomolením Rokytna nebo podle tehdy již pojmenovaného Rakovnického potoka. Podle pověsti jméno potok dostal poté, co se mlynářova rodina musela v době nouze živit raky z potoka.⁴⁷ František Levý též uvádí, že Rakovník se odvozuje od Krakova, jež se nacházel nedaleko. Krakovští osadníci se zde měli usadit, postupně začít počesťovat a ze jména pak časem vypadlo K.⁴⁸

Potřeba pro správní centrum v oblasti byla zjevná. Ve třináctém století docházelo k mohutné kolonizaci oblasti. Křivoklát byl sice určitým středobodem oblasti, ale jen těžko správním centrem a pro Prahu se jednalo o příliš odlehlou oblast. Někdy po roce 1230 tak musel Rakovník vzniknout jako sídlo pro krajský soud. Je nutné zdůraznit, že se tou dobou ještě nejednalo o město královské. Rakovník se rychle stal důležitým místem trhu na

⁴⁵ TRACHTOVÁ, N. *Les v životě středověkého člověka na příkladu Křivoklátského loveckého hvozdu*. Diplomová práce. s. 70.

⁴⁶ CDB I. n. 111.

⁴⁷ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 640-641.

⁴⁸ LEVÝ, F. *Dějiny královského města Rakovníka*. s. 1.

Křivoklátsku, kde se mohli venkované z okolí shromažďovat a prodávat své plodiny a jiné produkty.⁴⁹

Osudy města Rakovník byly vždy úzce spjaty s hradem Křivoklátem. Pod něj spadal až do roku 1588, kdy císař Rudolf II. město, po letech snažení místních, odprostil od jeho povinností vůči Křivoklátu a udělil mu majestát královského města.⁵⁰

2.5.2 Beroun

Historií Berouna se jako první „historik“ zajímal Václav Hájek z Libočan. Ve své *Kronice české* popisuje založení města následovně: „*Služebníci mocnější před Nezamysla přistúpivše raddu jemu dávali, aby sobě také k poctivosti někde v místě příhodném kázal město postaviti. Kterýž odpověděl, že to chce Tetce, své tetce, poručiti, proto že ona skrze bohy má mnohá poznání. Kteráž potom brzo na žádost svého sestřence kázala město při řece Mizej Beraun založiti a pro svého muže Slavoše kázala jemu Slavošov jméno dáti, kterémuž potom převzděli jméno Beraun.*“⁵¹. Založení města je sice Hájkem popsáno velmi barvitě, ale skutečnost byla docela jiná.

Další teorií vzniku je příchod osadníků ze švýcarského Bernu nebo italské Verony. Napovídá tomu tak název města. Verona je nejstarší latinské označení a Bern bylo označení města na nejstarší pečetě. Osadníci měli podle svého původu město pojmenovat.

Většina prvních berounských osadníků byla německy hovořících, tudíž je možné, že dnešní Beroun je zkomoleninou německého Bär. Avšak v okolí se skutečně měl muž jménem Medvěd nacházet. 17. listopadu 1250 měl být jistý Ursus nebo Medvěd (králův vilikus – správce) opásán mečem sv. Jana Křtitele. Hovoříme o stejném pánu, který byl již zmiňován v souvislosti s Václavem I. a hradem Týřov. Není však dostatek dokladů na potvrzení jakékoliv teorie o vzniku názvu města.⁵²

Samotný Beroun měl být založen někdy okolo poloviny třináctého století králem Václavem I. nebo jeho synem Přemyslem Otakarem II. Zakládací listina se však nezachovala a vzhledem k tomu, že archeologický průzkum centra města nepotvrdil osídlení starší než ze

⁴⁹ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 642-644.

⁵⁰ LEVÝ, F. *Dějiny královského města Rakovníka*. s. 97-101.

⁵¹ HÁJEK, V. *Kronika česká*. s. 163-164.

⁵² TOŠNEROVÁ, M. et. al. *Beroun*. s. 26.

třináctého století, lze tak usoudit, že Beroun byl založen „na zeleném drnu“. Tudíž neznámý lokátor musel toto místo vybrat jako vhodné pro založení nového města. Nacházelo na soutoku řek Litavky a Berounky u dnešní Městské hory na zemské cestě v Prahy do Řezna. Nevýhodou vybraného území však byly velmi časté záplavy, které město postihly mnohokrát, a to i v nejnovějších dějinách. Stačí vzpomenout na rok 2002.⁵³

Hlavním důvodem založením měly být záležitosti mocenské. Král si potřeboval zajistit kontrolu nad územím Podbrdská, kde nebezpečně stoupal vliv šlechtického rodu Buziců později pánů z Valdeka a Žebráka. Kromě Berouna byl touto dobou vybudován nedaleko i hrad Nižbor, který měl také posílit králův vliv.

První zmínkou o městě je listina z 25. června 1265. Přemysl Otakar II. Toho dne vydal listinu pro ostrovský klášter, kde je poprvé uveden latinský název Berouna Verona. Byla to jedna z králových inspekčních cest a při té příležitosti měl navštívit právě i hrad Nižbor a založit město Poličky. Na dalších třicet let však není o Berouně ani zmínka.

V listině z roku 1295 se uvádí rozhodnutí panovníka město osadit a vybudovat, což znamená, že Beroun rozhodně nebyl vzkvétající obcí. V letech 1278 až 1283 se město mělo stát obětí lokálních násilností, které vyvrcholili hladomorem. Násilný zánik však nebyl potvrzen a neví se ani, v jak moc dezolátním stavu se město nacházelo. Projektant krále Václava II. nechal město obehnat hradbami, ale zdá se, že zachoval původní půdorys. Plochou 9,5 hektarů se Beroun řadil spíše k menším královským městům, délka jednotlivých úseků hradebních zdí se pohybovala od 270 do 340 metrů. Centrem bylo lichoběžníkové náměstí. Plocha mezi hradbami a náměstím však zůstávala dlouho nezastavěna a byla využívána k zemědělským účelům. Příbytky tvořily různé stavby ze dřeva i kamene včetně slovanských polozemnic, které se zde však kvůli průsakům říční vody neprosadily.

V Berouně ve třináctém století fungovaly dvě církevní instituce. Farní kostel se hřbitovem se nacházel na nejvyšším bodě náměstí. Dnes na místě stojí barokní kostel sv. Jakuba. Berounský děkan a kronikář Josef Antonín Seydl však ve své kronice z počátku devatenáctého století uvádí vznik křesťanské osady, a tedy i kostela už do období mezi lety 874 a 921. O pravdivosti tohoto tvrzení lze však polemizovat, ale obec Brod, která stála na

⁵³ GARKISCH, M. *Beroun*. s. 5-6.

druhém břehu řeky, se připomíná už v zakládací listině Vyšehradské kapituly v roce 1088, tudíž je možné, že osada mohla již na území Berouna v té době zasahovat. Dominikánský klášter sv. Klimenta se nacházel v blízkosti hradební zdi na místě dnešní ulice Na Klášteře. Zmínky o obou institucích jsou však velmi skrovné. Klášter je poprvé připomenut až roku 1373, kdy měl mít opat Macho spor s pražským kolářem Blažkem. V letech 1978-1979 v rámci asanace historického centra, byl odryt klášterní kostel. Měl být jednolodní o třech klenutích a zhruba 26 metrů dlouhý. Podlahu svatyně kryla terakotová dlažba a na jižní stranu kostela přiléhala obdélníková sakristie s na ni navazující kapitulní síní.⁵⁴

2.6 Kolonizace

2.6.1 Kolonizace českých zemí

Pokud se budeme bavit o kolonizaci Křivoklátska je na místě nejprve definovat samotný pojem a též se podívat na jednotlivé kolonizační proudy, jež u nás ve středověku proběhly. Obecně se o kolonizaci hovoří jako o záměrném osidlování zpravidla v cizí zemi, ale česká historická věda rozlišuje dva různé druhy, a tj. vnější a vnitřní. Nositeli vnitřní se kolonizace se rozumí místní obyvatelé, kteří rozšiřují svá sídliště a zakládají nová do okolních dosud neobydlených krajin. V Čechách však souběžně s vnitřní probíhá i kolonizace vnější tzv. německá. Neustále tak docházelo k interakcím mezi etniky, které zejména v dnešních pohraničních, ale i vnitřních oblastech byla nucena společně soužít a komunikovat.

Počátek kolonizace českých zemí bychom mohli brát od dob příchodu slovanských kmenů v šestém století. Sídlíště této doby se soustřeďovala do nejúrodnějších, a tedy tak do nejpříhodnějších oblastí pro zakládání sídlišť. Vznikla tak síť obydlých oblastí zaujímající poměrně malé, ale zato hospodářsky klíčové území. Postupem času začala mozaika sídel zaujímat i méně úrodné oblasti ve vyšší nadmořské výšce. Spolu s rozšiřováním obvodu osídlených oblastí došlo i ke zvýšení hustoty sídel. Tato vnitřní kolonizace pokračovala dále po takřka celý středověk. V polovině třináctého století tak osídlení vstoupilo do všech zemědělsky příhodných oblastí.

⁵⁴ TOŠNEROVÁ, M. et. al. *Beroun*. s. 26-28.

SEYDL, J. A. *Kronika královského města Berouna*. s. 80-81.

RBM IV. n. 1813.

CDB I. n. 387.

Klíčovou roli v úspěšné kolonizaci, a to obzvláště ve století dvanáctém a třináctém, hrály též skvělé klimatické podmínky. Středověké klimatické optimum znamenalo teplejší a sušší počasí a s ním spojený větší zemědělský výnos. Zemědělské přebytky tak otevřely cestu k populačnímu růstu a s ním spojenému vzniku nových sídlišť na stále velice řídko osídleném území střední Evropy.⁵⁵

O celkovém nedostatku obyvatel doby na přelomu tisíciletí vypovídají i příklady osidlování zajatci. Výmluvným příkladem právě na Křivoklátsku je dodnes existující obec Hedeč u Kožlan. Kníže Břetislav I. při svém tažení do Polska roku 1039 oblehl hrad Hedeč (Giecz) a obránci bránící vstup do Hnězda z jihu se vzdali knížeti bez boje. Obránci si podle Kosmy na knížeti vyprosili přesun do Čech a zde založení stejnojmenné osady. Zdali však šlo o přesun dobrovolný je otázkou. V každém případě i s majetkem a dobytkem byli noví osadníci přivedeni do Čech, kde jim byla poskytnuta nemalá část lesa Černína.⁵⁶ Hedčané nebyli rozhodně jedinými polskými obyvateli v Čechách. Vypovídají o tom názvy obcí jako Krakovany či Úherce.

Kolonizační činností se kromě příkazů panovníka a šlechty se zúčastňovaly i kláštery. Ty často vlastnily rozsáhlé pozemky, na nichž mohly hospodařit. Zakládání nových vesnic je tak krokem zcela logickým. Kolonizace prováděná samotnými řádovými domy probíhala od století dvanáctého do čtrnáctého století, jejich rozsah byl však různý. Výsledek klášterní kolonizace se však odhaduje na stovky vesnic a hospodářských dvorů.

Šlechtické rody taktéž hráli v kolonizaci důležitou roli. Využívaly ji k rozšiřování svého pozemkového majetku, ale vzhledem k dlouhotrvajícímu nezájmu šlechty o písemnou dokumentaci, se o ni dozvídáme pouze z donací ve prospěch církevních institucí.

Posledním významným činitelem se v průběhu třináctého století stalo i bohaté měšťanstvo.

Kolonizace sebou přirozeně nese i potřebu prostoru pro růst zemědělských plodin. Původní lesy tvořené zejména dubohabřinami, lipovými doubravami a smíšeninami tak byly

⁵⁵ KLÁPŠTĚ, J. *Proměna českých zemí ve středověku*. s. 164-168.

⁵⁶ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. s. 88.

postupným žďářením nahrazovány poli a lukami. Křivoklátsko se především díky ochraně panovníků této nezměrné vlně odlesňování vyhnulo.⁵⁷

2.6.2 Kolonizace v oblasti Křivoklátska

Oblast Křivoklátska je vlastně dědictvím zaniklého Rokytna. Přemysl Otakar II. ke Křivoklátku založil soustavu manství, pro něž zákupním právem zakládal nové obce, v nichž měli sídlo i manové. Centrem bývalého Rokytnenska se nakonec stalo město Rakovník založené někdy v první polovině třináctého století. Na Rakovník též mezi lety 1257 a 1269 byl přenesen krajský úřad, ale svobodami obec nadal až Václav II. J. V. Šimák tvrdí, že původní občané byli dozajista Němci, jež se postupem času počestili a zůstala po nich pouze stará jména.

Rakovník není jedinou německou stopou v oblasti. Roku 1233 dal Václav I. vesnici Senomaty „Německému řádu“. Šanov (Shonau) je též pravděpodobně německého původu, ale dozajista došlo k rychlému počestění. Kněževes nesla německé jméno a doklady o nich máme i ze vsí Hořovičky, Veclov, Povlčín nebo Hředle.

Obec Lubnou dal vysadit Vilém Zajíc z Vlodeka, ale dokončil ji až král Jan Lucemburský roku 1315.

Naopak Lišany, které existovaly již před polovinou třináctého století a jsou připomínány roku 1252, kvůli této vlně kolonizace přišly o značnou část půdy. Byly jim tak později králem sníženy platy. Mezi další obce založené v době lucemburské byly Kroučov, Nesuchyně, Očihovec, Vrbice, Kolešovice, Krakov a Všesulov.⁵⁸

Jména obcí na Křivoklátsku bývají často skloňována v souvislosti s plaským klášteřem uvedeným v roce 1144 knížetem Vladislavem II. Klášter samostatně pokračoval v zakladatelské činnosti, ale většinu obcí s ním spojených známe z darovacích listin a soupisů zboží, včetně Kralovic, což bylo město s právem trhu. K roku 1250 panství plaského kláštera tvořily obce Plasy, Kralovice, Žihle, Žebnice, Horní Hradiště, Vražné, Býkov, Kamenice, Mezí, Čestěnin, Dřevce, Třebekov, Nebřeziny, Obora, Obořice, Jarov, Bor, Dobříč, Koryta, Břízko, Teškov, dva Újezdy, Šebíkov, Rybnice, Korýtko, Lomnička, Kočín,

⁵⁷ KLÁPŠTĚ, J. *Proměna českých zemí ve středověku*. s. 168-174.

⁵⁸ ŠIMÁK, J. V. *České dějiny. Dílu I. část 5, Středověká kolonizace v zemích českých*. s. 975-979.

Dolní Hradiště, Babina, Strážiště, Černá Hať, Chrást'ovice, Močidlec, Hluboká, Doubravice, Kostelec, Darová, Chotinná, Týnec, Luhov, Buček, Brodeslavy, Všehrady, Horní Bříza a dvory Sechutice, Kaznějov, Lomany, Čechín, Mladitoc, Nynice, Olšany a Hodyně (nejsou vpsány zaniklé obce a dvory).⁵⁹

O Hedči bylo již řečeno dostatek, nad vesnicí však byl vystavěn v polovině třináctého století vystavěn hrad Angerbach, ke kterému byly získány ještě Kožlany, které jsou též v bezprostřední blízkosti Hedče. Vesnice je poprvé zmíněna v roce 1230, tudíž musela vzniknout někdy ještě před vystavením hradu. Další obec v blízkosti Kožlan, městečko Čistá u Rakovníka, vzniklo mezi lety 1229 a 1240 a bylo statkem Zdislava Drslavice.

Hradiště Tetín vzniklo už během devátého století nebo dokonce dříve a po obnově ke konci třináctého století se stalo sídlem královského lovčího. Dále podél řeky Berounky existovala vesnice Brod, která se připomíná roku 1179. Přemysl Otakar II. později před rokem 1265 na jejím místě nechal vysadit město Beroun. Jednalo se s největší pravděpodobností o německou kolonii, jež byla přetvořena v právě královské město s právem trhu. Václav II. později nechal v Berouně vystavět klášter dominikánů sv. Klimenta a připojil k němu vesnice Vzdice (dnes Zdice), Bavoryně, Černín a Trubín. Tyto vesnice tak musely vzniknout nejpozději po polovině třináctého století. Později roku 1303 k berounskému zboží přibyly ještě vsi Bařechov, Počaply a Záhřivec. Neví se sice, zdali se jednalo o obce původní nebo nově založené. Do západní tetínské oblasti hvozdu nadále patřily obce Loděnice, Neumětely, Chyňava, Hudlice, Jarov, Libomyšl, Líšnice a Nová Ves u Mníšku.⁶⁰

Z těchto zjištění lze odvozovat, že před vznikem manství za vlády Přemysla Otakara II. byla oblast Křivoklátska poměrně řídko osídlena. Je pravděpodobné, že knížata a králové vědomě zakládání nových obcí zabraňovali, aby ochránily své lovecké zátiší. To se však po v polovině třináctého století změnilo, a během následujících dekád byly vysazeny desítky vesnic, které dozajista změnily ráz Křivoklátska navždy.

⁵⁹CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách, 1142-1420. I. Fundace 12. století.* s. 209-219.

⁶⁰ŠIMÁK, J. V. *České dějiny. Dílu I. část 5, Středověká kolonisace v zemích českých.* s. 979-987.

3 Královské hrady loveckého hvozdu

3.1 Typologie hradů Křivoklátska

Na území Přemyslovského loveckého hvozdu tvořily královské hrady důležitou mocenskou oporu a též poskytovaly panovníku zатиší při honech. Každý z hradů v oblasti je do jisté míry unikátní stavbou, postavenou v rozdílných dobách, a tím pádem i různými stavebními styly za použití různých technologií. Tomuto tématu se věnují následující kapitoly.

3.1.1 Hrad přechodného typu

Hrady přechodného typu stojí na pomezí mezi raně středověkými hradišti a vrcholně středověkými hrady. Dochází zde tak k syntéze prvků typických pro obě skupiny. Typickým rozlišením od hradiště je, že val neobsahuje vnitřní ztužující konstrukce a tvoří je prostý násyp s čelní kamennou plentou. Zadní strana bývá upravena buď prostým svahováním nebo dřevěným roubením. Ze známých hradů přechodného typu v Čechách tvoří výjimku pouze Hlavačov u Rakovníka, kde je val zbudován vrstvami písku prolévanými maltou, ale jemu se práce věnuje podrobněji v samostatné kapitole. Prvkem vrcholně středověkého hradu jsou vnitřní budovy. Ty jsou vetknuty do obvodového opevnění tak, že jedna jejich strana je součástí ohrazení.

Klasickou érou pro hrady přechodného typu je první polovina třináctého století. Byly však velmi náročné na údržbu, a navíc velmi rychle morálně zastaraly. Panovník tak brzy přestal tyto hrady stavět a existující poměrně brzy zanikly.⁶¹

3.1.2 Hrad s obvodovou zástavbou

Hrady s obvodovou zástavbou jsou základním typem velkých královských hradů třináctého století. Často se jedná o vícedílné stavby až se třemi věžemi a množstvím budov včetně vícekřídlých paláců, jež často tvoří součást ohrazení. Později se v dispozici těchto hradů objevují i čtverhranné obytné věže, tzv. donjony. Náročnost stavebního programu byla značná a musela se tak rozdělovat do více obvykle tří fází. Stavba takto rozměrných a

⁶¹ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 197-198.

komplikovaných objektů, tak často trvala desítky let. Jsou též typicky spjaté s posledními Přemyslovci a nejznámějším příkladem hradu s obvodovou zástavbou je Křivoklát.

Název je však trochu nešťastný. S obvodovou zástavbou se setkáváme i u jiných druhů hradů. Abychom tak mohli nazvat hrad tímto pojmenováním musí splňovat všechny výše uvedené kritéria.⁶²

3.1.3 Francouzský kastel

Tímto do Čech dovezeným typem jsou označovány pravidelné, vícevěžové hrady, převážně s okrouhlými flankovacími věžemi (flankování – boční střelba pokrývající mrtvý prostor, jež by obránci bez vyklonění z ochozu nedokázali zasáhnout) a obvodovou zástavbou. Šlo o stavbu velmi komplexní a při svém vzniku značně nedocenenou

Poprvé byl v Čechách použit na hradě Týřově, o němž byla a bude ještě řeč. V rámci Křivoklátska se s tímto typem setkáváme ještě u hradů Džbán a Nižbor, ale u ani jednoho už nejde o řádný francouzský kastel.⁶³

3.1.4 Hrad s palácem jako hlavní obranou i obytnou stavbou

Jedná se o velmi úsporný většinou šlechtický hradní typ, který se stavěl na konci třináctého století, ale především ve století čtrnáctém. Jádrem byl palác, většinou značně převyšující hradby, s přihrazeným nádvořím. Na Křivoklátsku je reprezentantem tohoto typu hrad Tetín.⁶⁴

3.1.5 Lovecký hrad

Ve starší literatuře převažuje názor, že některé hrady byly stavěny pouze jako objekty využitelné pro kratochvíli lovu jako jakési lovecké chaty. V naprosté většině však lov představoval pouze jednu z funkcí, nad kterou obvykle jiné převažovaly, ale i čistě lovecké hrady existují. Přímo v Přemyslovském loveckém hvozdu je toho příkladem dodnes dobře zachovaný Jenčov.⁶⁵

⁶² DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 198.

⁶³ Tamtéž. s. 133-134.

⁶⁴ Tamtéž. s. 173-174.

⁶⁵ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky 4*. s. 70.

3.2 Křivoklát

Starý název Křivoplat nebo Creoplath se v různých formách objevuje v nejstarších pramenech vedle německého Burgelin či Purglins. Současný název Křivoklát se poprvé objevuje až v Dalimilově kronice v souvislosti s dobytím hradu Vilémem Zajícem z Valdeka. Staré názvy německé byly zkomoleny do dnešního Bürglitz.⁶⁶ Pokud se podíváme na staré jméno Křivoplat etymologům může vyvstat myšlenka na krev a plát. Mohlo se tak jednat o obětní místo, kde pohané v dávných časech pálili krev na plátu. Druhá a asi i pravděpodobnější teorie o vzniku je podstatně jednodušší. Jižním Slovanům slovo klát znamená les s nízkými a zakřivenými dřevinami, pro něž máme český název kleč, klet' nebo křivina.⁶⁷

Jak již bylo dříve uvedeno v samotné historii loveckého hvozdu, Křivoklátem chápeme dva různé objekty. Starý Křivoklát, někdy připisovaný již knížeti Oldřichovi, se nenacházel na místě dnešního hradu a nikdy nebyl nalezen. Víme o něm tak pouze z velmi mála písemných pramenů. Dnešní královský hrad byl založen na sklonku vlády krále Přemysla Otakara I. a jeho stavba pokračovala postupně až do osmdesátých let třináctého století. Dnešní podobu sice Křivoklát získal po renovaci ze druhé poloviny devatenáctého století, ale již během dřívějších staletí procházel přestavbami.

Po „dokončení“ stavby na konci třináctého století první velká přestavba proběhla během vlády Václava IV., když byla rozšířena rozloha hradu přistavěním parkánu a zkrácena přístupová cesta přistavením nové čtvercové prochodité věže. Za doby husitských válek hrad několikrát změnil majitele. Střídáním husitské a katolické frakce tak Křivoklát značně utrpěl a opraven byl až za vlády Jiřího z Poděbrad. Další zcela určitě nejvýraznější a velkolepou přestavbou hrad prošel v sedmdesátých letech patnáctého století za vlády Vladislava Jagellonského. Zcela byl přestavěn horní hrad, byly strženy staré arkády a se zdí rozdělující nádvoří a místo ní postaveny nové objekty podél parkánové hradby dříve vystavěné za Václava IV. Tyto přestavby pouze dokazují, jakou velkou úlohu královskému hradu panovníci připisovali, a ačkoliv jej potkalo i několik požárů nikdy na rozdíl od sousedního

⁶⁶ PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách II.* s. 403-404.

⁶⁷ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka.* s. 9.

Týřova nezpustl. Hrad následně přešel na Fürstenberky a byl utilitárně využíván hlavně jako pivovar až do dalšího požáru roku 1828.⁶⁸

Místo stavby je typické pro tehdejší hradištní tradici. Obtéká jej Rakovnický potok tekoucí od obce Městečko, který svým tokem prorývá okolní výšiny. Křivoklát samotný tak stojí na nepravé trojúhelné strmé ostrožně obtékané právě potokem nad stejnojmennou vsí. Půdorys hradu tak ostrožnu kopíruje a je tak postaven do tvaru nepravidelného trojúhelníku jehož tupý úhel hledí na jih.⁶⁹

Výstavbu Přemyslovského Křivoklátu bychom mohli rozdělit na tři fáze. Nesmíme je však chápat jako tři různé stavební práce, ale spíše jako práci postupnou vznikající v dlouhém časovém úseku více než padesáti let. V první fázi výstavby započaté Přemyslem Otakarem I. vznikla obvodová hradba s mohutným donjonem, tj. obytnou věží, který je vestavěn do východního cípu hradby, čtverhranná věž u brány v severozápadním nároží a hradba rozdělující trojúhelný hrad na dvě části – horní a dolní. V horní části hradu byl též vystaven palác a v dolní části pravděpodobně purkrabský dům. Dělicí hradba však byla během následujících přestaveb stržena a z původního paláce se též dochovala pouze románská okna v přízemní části. Důležité však je, že hrad v této podobě dokázal zcela plnit svou funkci, a to je být oporou královské moci.

Druhou fází výstavby tvořily především stavby provozních a obytných budov a rozšiřování paláce o další křídla. Právě rozšiřování paláce si vynutilo proražení otvorů do jeho obvodových zdí. Tyto otvory byly překlenuty gotickou křížovou klenbou, ale bylo ještě využito románských oken, pravděpodobně před stavbou dříve připravených. Vznikla tak syntéza prvků zcela typických pro románskou a gotickou architekturu. Spodní nádvoří bylo rozděleno na několik částí příčnými hradbami. Při jižní hradbě vznikla dvouprostorová budova a ve studničním severozápadním nádvoří dolního hradu se kumulovaly provozní stavby včetně primitivních zemnic. Ve střední části dolního též byla započata stavba dalšího palácového komplexu.

Třetí fáze výstavby, spojovaná s Přemyslem Otakarem II. znamenala prozatímní dokončení ranně gotického královského Křivoklátu. Horní hrad byl rozdělen příčnou

⁶⁸ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 299-303.

⁶⁹ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze České VIII*. s. 1-3.

hradbou na palácový komplex a dvorek při donjonu. K paláci přibylo severní křídlo se záchodovou věží a jeho dvůr obklopil ze všech stran klenutý arkádový ochoz. Součástí paláce se stal i nový reprezentační sál. Postaven v rozsahu celého patra se tak stal jednou z největších světských prostor své doby. Zaklenut byl čtyřmi poli šesticípových kleneb a osvětlen osmi kružbovými hrotitými okny od západní strany. V jižním křídle paláce též byla vystavěna kaple. Ve druhé fázi rozestavěný druhý palácový komplex v dolním hradu byl též dokončen. Tvořily jej dvě křídla svírající mezi sebou malé nádvoří a dvouobloukový průjezd s arkádou. Západní křídlo obsahovalo velký reprezentační sál patrně se šesticípovými klenbami a roubenou komoru. Dolní hrad byl doplněn o další obytné a provozní objekty, ale též o další čtverhrannou věž v severozápadním nároží. Před čelem horního hradu též vzniklo nové parkánové nádvoří. Křivoklát v době posledních Přemyslovců byl tak velice komplexní stavbou o patrně sedmi dílech, třech věžích, dvou palácových komplexech a mnoha dalších obytných a provozních staveb.⁷⁰ Konec Přemyslovské výstavby Křivoklátského hradu bychom mohli přiřadit k události z roku 1287. Král Václav II. žádal biskupa Tobiáše o právo vysvěcení kaple na Křivoklátě. Žádosti sice vyhověno nebylo kvůli klatbě papežského legáta na biskupa, ale tato zpráva značí dokončení Křivoklátské kaple a pravděpodobně i též celé stavby.⁷¹

Závěrem můžeme říci, že díky extenzivnímu archeologickému výzkumu je Křivoklát skvěle poznanou ukázkou hradu s obvodovou zástavbou z období rané gotiky. Nejvýznačnějšími a též neobvyklými prvky jsou definitivně donjon ve stylu francouzského kastelu (podobný se nacházel i na sousedním Týřově) a druhý palác v dolním hradu. Ten svou výstavností konkuroval i prvnímu královskému paláci a evidentně byl určen pro nejvýznačnější královny hosty. Dnes Křivoklát nepochybně představuje jednu z nejdůležitějších památek hradní architektury v Čechách.

3.3 Týřov

Nejprve, než zajdeme kamkoliv dále, je třeba vyjasnit problematiku jmen hradů Týřov a Angerbach u Kožlan. Tyto dva hrady tak, jako jiné v oblasti Křivoklátského hvozdu tvoří jednu z hradebních dvojic. Problémem je, že Týřov je německy též nazýván Angerbach.

⁷⁰ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 299-301.

⁷¹ NOVÁK, J. B., ed. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně: [1279-1296]*. s. 137, 173.

Tento název se skvěle hodí, protože hrad leží na břehu potoka Úpoře. Úpor historicky znamená pažit nebo trávník, což do němčiny překládáme jako anger, jenomže přidružený hrádek na západním konci týrovského zboží je historickými zprávami též nazýván jako Angerbach. Zejména problematický je výskyt Angerbachu v *Maiestas Carolina* Karla IV., protože ta název Týřov nezná a je velice nepravděpodobné, že by dokument spíše zmiňoval kožlanský hrad než ve své době velice významný silně opevněný Týřov. Archeologické průzkumy též ukazují, že v době vzniku *Maiestas Carolina* byl Angerbach již opuštěn. Ačkoliv předchozí zmínky oba objekty jmenně oddělují, je nepravděpodobné, že by majestátní Týřov Václava I. neměl v té době módní německý název. Nabízí se možnost, že Angerbach byl názvem společným a byl rozdělován jako malý či velký. Pro naše další potřeby však budou použity názvy Týřov a Angerbach u Kožlan, aby se předešlo dalším zbytečným zmatkům.⁷²

Nyní se ale přesuneme od dějin k dispozici samotného hradu. Svou polohu Týřov nezískal v žádném případě náhodně. Byl zbudován nejenom pro potřeby lovecké kratochvíle, ale především jako mocenský opěrný bod a kontrolní bod na větvi jedné z důležitých zemských stezek ve stylu francouzské kastelu. Stavba samotná se nachází na úzké hřebenovité ostrožně mezi Úhorským potokem a ostrým potůčkem dnes známým mezi místními jako Cisterna přímo proti břehu řeky Berounky. Koryto je v tomto místě širší a skvěle se hodilo k přebrodění řeky. Místo před stavbou zůstávalo neosídleno a bylo pokryto hustými lesy. V mladším středověku se na břehu Úpoře nacházel vodní mlýn a na výšině severně od hradu vznikla předsunutá bašta. Kdybychom se však šli podívat na Týřov dnes nalezneme zde pouze zřícenu na vrcholu kopce. Existenci případnému návštěvníku tak připomínají pouze zříceniny paláce, donjonu, útočištné věže, zbytek okrouhlých flankovacích věží a hradeb.⁷³

Jak ukázal archeologický výzkum, hřeben, na němž byl hrad založen, byl silně porostlý vegetací, které se stavitelé museli zbavit vyžďářením. O oheň muselo jít skutečně intenzivní. Některé drobné kameny po svazích kopce se doslova spekly k sobě. Problémem

⁷² SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze České VIII.* s. 62.

DURDÍK, T. *Hrad Týřov.* s. 8-10.

⁷³ Tamtéž. s. 6-7.

pro stavitele nebyl však pouze hustý porost a svah samotný, hřeben pro stavbu nedosahoval dostatečné šíře, a tak musel být značně odsekán, aby se vytvořila potřebná plocha. Ani tak však nebyla plocha dostatečná a obvodové zdi jako důsledek musely vzniknout níže ve svahu.

Stavba samotná však probíhala standartně jako u většiny podobných objektů své doby. Jako první byla vztyčena velká okrouhlová útočištná věž na nejvyšším bodě kopce ve východní části. Na ní navázala stavba obvodových zdí horního hradu a následně i hradu dolního s flankovacími věžemi. Po této první fázi tak byl již Týřov plně ohrazen a schopen obrany. Ve fázi druhé vznikla vnitřní zástavba nezbytná k provozu a pohodlné obyvatelnosti objektu. K té příslušela realizace paláce, kuchyně, další zástavby v severní části, patrně stáje či kasárna, a na východní části mohutné obytné věže, takzvaného donjonu. Takto hrad zhruba vypadal při událostech zatčení Přemysla z roku 1249. Třetí finální fáze výstavby však nebyla nikdy realizována. Pravděpodobně se mělo jednat o stavbu reprezentačních prostor a kaple nejspíše v místech horního hradu, kde v jeho jižní části zůstali volné plochy původně pravděpodobně určené pro zastavění. Jak už bylo řečeno Týřov si nemohl dopřávat přízně krále Přemysla Otakara II., patrně kvůli jeho ponižujícímu zajetí a zůstal tak již navždy nedostavěn.

Majoritní stavební materiál tvořil na místě nalámaný porfýr, kterého vzhledem k předchozím terénním úpravám muselo být dostatek. Lomový kámen pak byl zděn do řádkového zdiva a na místě následně realizovaných konstrukcí bylo provedeno šmorcování (úprava líce stavby v místě předpokládané přístavby). Hrad však provázely v budoucnosti statické problémy. Ne všude byl totiž základový výkop proveden až do hloubky ke statické skále, což se poté projevilo zejména na obvodových zdech jižní strany horního hradu. Architektonické články jako ostění oken, klenební žebra nebo kvádry nárožních armatur (zpevnění nároží staveb tesanými kvádry) byly provedeny z nepříliš kvalitní arkózy (typ pískovce). Výjimečným a spíše doplňkovým stavebním materiálem se stala dovážená opuka a cihly. Na interiérovou dlažbu byl použil mramor nebo keramické dlaždice včetně glazurovaných plochých dlaždic.

Když pak pohlédneme na hrad jako na celek ve své vrcholné výstavbě zhruba v polovině patnáctého století, byla jeho dispozice dvojdílná. Celkově v rozloze měl Týřov

ze západu na východ přes 120 metrů a ze severu na jih zhruba 48 metrů. Horní hrad se nacházel ve výše položené západní části hřebenu a byl obehnan jednou obvodovou zdí. Uvnitř se nacházeli již zmiňovaný donjon, palác a dominantou ve východní části horního hradu oddělující ji hradu dolního byl a stále je okrouhlý bergfrit (útočištná věž). Později, jak se nároky na živobytí na hradě zvyšovaly, začal být problém chybějící kaple a reprezentačních prostor velmi zjevný. Podél severní hradby horního hradu byly tak vystavěny roubené stavby se sálem a kaplí s vyhříváním kachlíkovými kamny.

Bergfrit se do dnešní doby dochoval zhruba do třetiny své původní výšky ve své zděné části. V jeho přízemí se původně vůbec nenacházel žádný vstupní otvor. Portál do věže se nacházel z důvodů obrany až v prvním patře budovy, jež mohla sloužit jako skladiště nebo vězení, ve směru od jihozápadu. Je možné že vstup do věže zajišťoval i padací můstek, ale tuto informaci zatím vzhledem ke stavu archeologických prací není zatím možné potvrdit. Interiér věže zatím z bezpečnostních důvodů nemohl být prozkoumán, a proto zatím nevíme nic o vyšších úrovních věže, ale lze předpokládat, že jednotlivá poschodí oddělovaly ploché stropy a věž ukončoval obranný ochoz tvořený vysazeným, nejspíše dřevěným podebitím nebo parapetní zídkou s cimbuřím.

Na bergfrit navazující obvodové hradby vymezovaly horní hrad. Místy poměrně mělké vedení se muselo přizpůsobovat stavu podloží a ukončovala je parapetní zídka s cimbuřím. Jejich výška zůstala otisknuta v dochované části donjonu i na samotném bergfritu.

Trosky mohutného donjonu o půdorysu 12 x 12 metrů tvoří nejzápadnější část hradu. Ten byl podsklepen a dosahoval minimálně dvou možná více roubených nebo hrázděných pater. Východní nároží zpevňovala dnes vytrhaná kvádrová armatura a vnější zdi byly omítnuté. Do sklepení se vcházelo portálem v jihovýchodní stěně. V severovýchodní stěně se zase nacházel vchod do přízemí. Okna zůstala dochována ve stěnách jihovýchodních, stav protějších zdí však neznáme. Diametrální odlišnosti v oknech a podlaze naznačuje, že donjon byl dřevěnými příčkami rozdělen na více místností různého účelu a provedení. Z druhého patra se dochoval pouze malý fragment zdiva jihovýchodní stěny bez otvorů a ze starých vyobrazení můžeme předpokládat existenci okna zhruba v polovině severovýchodní

stěny. Donjon tak jako zbytek zůstal ve velmi špatném stavu a po deštích v létě 2015 se část jeho stěny sesunula.

Jižní nároží horního hradu vyplňoval nevelký obdélný palác. Jeho nevelké rozměry značí, že reprezentativní a obytná složka Týřova nikdy nebyla zcela realizována. Z jihu jej zpevňovaly věžice. Západní dosud dochovaná je půlkruhového tvaru a výzkumy značí, že její východní protějšek byl naopak čtyřhranného typu. Na tuto druhou věžici navazovalo již opevnění dolního hradu. Archeologický výzkum též značí, že minimálně jeden strop nejméně dvoupatrového paláce byl zaklenut. Před východní průčelí paláce byl umístěn nevelký, ale silně opevněný châtelet. Jedná se o opevněné předbrání francouzského typu.

Vnitřní plocha horního hradu zůstala nezastavěná. Pravděpodobně se zde právě měli nacházet nerealizované reprezentační a obytné objekty a kaple.

Severní část horního nádvoří tvořily provozní budovy. Kromě cihlami obezděné jímkou se zde nacházela kuchyně přistavěná k bergfritu. Přístupná byla z jihu a byla opatřena kvalitní maltovou podlahou a obsahovala v severovýchodním koutu chlebovou pec. V koutu jihozápadním se nacházelo velké zděné ohniště čtvrtkruhového obrysu, na něž podél západní stěny navazovalo ohniště další. Systém odvodu kouře se však při archeologických výzkumech nepodařilo rozeznat. Plocha západně od kuchyně byla upravena do podoby kamenného stupně, na němž vznikaly další provozní objekty pravděpodobně dřevěné konstrukce. Z tohoto důvodu a častými stavebními změnami (sál, kaple) tak známe podobu těchto staveb jen velmi fragmentárně. Před západním ukončením tohoto stupně byla do země vysekána cisterna.

Dolní hrad s lichoběžníkovým půdorysem byl situován o několik metrů níže a navazoval na ze západu na již probíraný bergfrit. Obranu dolního hradu kromě obvodových zdí zajišťovalo též šest flankovacích věží. Jak se nároky na komfort i obranu měnily byla stržena prostřední flankovací věž v severní hradbě a byla před jižní a západní přistavěna ještě jedna předsunutá kulisová hradba. K severní stěně se též přistavila provozní budova. Všechny věže se dochovaly ve své spodní části, přestupují před hradbu zhruba o polovinu svého půdorysu a archeologickým výzkumem se též zjistilo, že byly plochostropé.

K obranyschopnosti přispívalo i rafinované řešení vstupu. Přecházelo se přes hluboký vytesaný příkop po mostě, který byl na svém konci nepochybně zvedací. Jakmile by se případný útočník dostal za tuto kulisovou hradbu, čekal by ho další tentokrát již mělčí příkop s dalším padacím mostem. Po proražení vnější brány by tak útočníci s beranidlem skončili pouze v dalším příkopu. Jediným skutečným způsobem, jak se při boji dostat do prostoru hradu, tak zůstávalo pouze stržení hradby případně její překonání po žebřících, což by vzhledem k terénu bylo velice nepravděpodobné. Vzhledem k chybějícím archeologickým nálezům se předpokládá, že prostor dolního hradu zůstal prázdný nebo se zde nacházeli pouze budovy dřevěné, které zcela podlehly destrukci.⁷⁴

Kromě dispozice samotné stavby bylo při četných průzkumech pochopitelně objeveno obrovské množství předmětů, které nám mohou podat poměrně detailní svědectví o každodenním životě Týřova. Tento soubor společně s kolekcemi z Křivoklátu a Jindřichova Hradce je jeden z nejkvalitnějších a nejrozsáhlejších kolekcí archeologických pramenů z dějin českých středověkých hradů, a to i přestože hrad byl prakticky opuštěn a všechny cennosti odneseny.

Keramický inventář hradu v jednotlivých časových obdobích odpovídá jeho vysokému sociálnímu prostředí. Podíl luxusní vysoce kvalitní převážně picí keramiky je vysoký. Přítomny jsou i nádoby dovezené z více i méně vzdálených lokalit (moravské Loštické poháry, severočeská červeně malovaná keramika, porýnská keramika). Picí nádoby však nepředstavovala pouze keramika. Nádoby dřevěné podlehly úplnému rozkladu, ale byly nalezeny fragmenty skla a v malém množství i nádoby cínové.

Dalším velice častým artiklem jsou kahánky a kamnářské zboží. Ty pochází z velkého množství kamen, které byly postupně vystavovány a likvidovány po celou dobu fungování hradu. Majoritní podíl kamnářských nálezů představují zcela prosté pravoúhlé kachly, ale kachly s ozdobnými reliéfy též nejsou nic vzácného. Kamna tak kromě otopné funkce sloužila i jako dekorace a k reprezentativním účelům. Na reliéfech jsou běžná biblická zobrazení (sv. Jiří bojuje s drakem, klanění tří králů, korunovace Panny Marie, ...), heraldika (český lev, říšská orlice, šlechtické erby, ...), žánrové scény, jako je lov či

⁷⁴ DURDÍK, Tomáš. *Encyklopedie českých hradů*. S. 52, 57, 280
DURDÍK, Tomáš. *Hrad Týřov*. s. 14-34

vojenství, motivy vegetabilní, vyobrazení zvířat, motivy architektonické řemeslnické a další. Nejzajímavějším je nejspíše kachel s motivem gryfa stojícím na zjevně husitském bojovníkovi sloužící jako propaganda. Kvality vyobrazení se však různí; některá jsou velice rustikální, jiná odpovídají běžnému uměleckému projevu a zdaleka nejkvalitnějším je právě ono vyobrazení gryfa. Interiérové kachle, až na výjimky, představují základní řadové čtvercového formátu. Ve velkém počtu byly též nalezeny kachle korunní římsové ukončené zuby cimbuří.

Nálezy kovových předmětů představují především stavební materiály jako hřeby, skoby, panty, kování a jiné. Nejčastější jsou tak zvané šindelové hřebíky, které nás informují o typu použité střešní krytiny. Další výraznou skupinou kovového inventáře tvoří předměty vojenské. Nejpočetnější jsou pochopitelně hroty střel do kuše a hroty šípů, ojedinělý je nález zlomků brněného pletiva a část plechové rukavice. Další rozsáhlou skupinu představuje jezdecká výstroj jako jsou ostruhy, třmeny, udidla, podkovy, hřeby do podkov a další předměty. Mimo kovové a jezdecké předměty vojenský inventář ještě doplňují kamenné dělostřelecké koule, které dokládají přítomnost dělostřelecké techniky v pozdějších fázích využívání hradu, ale bohužel nebyl nalezen jediný fragment bronzové hlavně.

Zbytek předmětů tvoří rozsáhlý inventář s univerzálními předměty jako jsou kuchyňské potřeby včetně nožů nebo předměty pro osobní potřebu (nůžky, zbytky oděvů). Přítomnost kováře značí nalezení kovářské strusky nebo kamenné formy na odlévání křížků. Luxusní předměty sice byly logicky při opuštění hradu odneseny, ale přesto nikdo nepochybuje o skutečnosti, že Týřov byl vybaven pro potřeby nejvyšších sociálních tříd; příkladem budiž ztracený kámen z prstenu (opal z poloostrova Kola), bronzový louskáček nebo kování knih a další.⁷⁵

V Čechách neobvyklá monumentální aktivní obranu umožňující stavba velmi dlouho po určitých modernizacích dostačovala nárokům na obranu. Všechny armády, které se ve středověku středními Čechami prohnali se Týřovu moudře vyhýbaly a až do dob husitských válek zůstala ze svého obranyschopného hlediska nedocenená. Byl oblíbeným hradem krále Václava I. Jednookého, za jehož vlády byl prakticky centrem Přemyslovského loveckého

⁷⁵ DURDÍK, T. *Hrad Týřov*. s. 35-46.

hvozdu. V 16. století však hrad postupně chátral a od roku 1575 se již uvádí jako pustý. Běh času je nemilosrdný a dokáže překrýt rouškou zapomnění i ty nejblyštivější klenoty historie. Tento osud bohužel potkal i Týřov.⁷⁶

3.4 Nižbor

Královský hrad dnes známý jako Nižbor založený před rokem 1265 s největší pravděpodobností Václavem I. se poprvé objevuje v listině Přemysla Otakara II., a to pod názvem Missembt. Následně bylo běžně užíváno německého názvu Misenburg znamenající doslova hrad nad řekou Mží. Dnešní řeka Berounka, nad kterou hrad stál, se tak dříve nazývala. Postupně však byl německý název Čechy zkomolen nejdříve na Nyzburg nebo Nyzmburg (použito 1406) a později ve století devatenáctém se začalo běžně využívat jména Nižbor.⁷⁷

Dnes bychom na místě hradu našli barokní valdštejnský zámek přestavěný ve dvacátých letech osmnáctého století z renesančního zámku. Gotický hrad přestavbou na renesanční zámek prošel v šestnáctém století.

Hrad se nachází na klesající, tedy nepravé ostrožně, a proto byla přední část jeho dispozice situována podstatně výše. Vzhledem k pozdějším extenzivním přestavbám se z původního gotického hradu dochovalo absolutní minimum. Pod zámek ve východní a severní části nad řekou dochovaly zbytky obvodových hradem a též byl identifikovány zbytky záchodových věží a paláce s kaplí v suterénu zámku. Ostrožna samotná se vypíná nad pravým břehem řeky Berounky a u ústí Habrovického potoka.

Z proběhlých archeologických výzkumů a starých vyobrazení si však můžeme vytvořit obraz podoby gotického hradu, jež svůj vrchol prožil v době vlády krále Václava II. V nároží nad řekou se vypínala okrouhlá nejspíše flankovací věž. Stranu nad řekou zaujímal dlouhý palác, který ve svém patře obsahoval reprezentační sál s velkými kružbovými okny. U čelního nároží stávala druhá okrouhlá flankovací věž. Na zadní a nejlépe chráněné části dispozice se nacházela kaple na spáru připojená k čelu paláce. Její mohutné zdivo naznačuje, že mohla mít v patře ochozovou tribunu a spodní část byla členěna sedilií. Sedilia jsou

⁷⁶ Tamtéž. s. 5, 14-34.

⁷⁷ PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách III.* s. 299.

výklenková většinou architektonicky řešená sedátka užívaná v kaplích či průjezdech bran. Kapli obíhal parkán a mezi ní a palácem byla vklíněna třetí flankovací věž též spárem přizděna k čelu paláce. Právě spodní část této věže se dochovala. Mohutný opěrák ve východní části byl současně záchodovou věží vzniklou během stavby paláce. Vznik druhé záchodové věže při západním ukončení severní fronty hradu též vznikla během současně se stavbou. V zadní části dnešního zámku na nádvoří se též nacházela nádvoří zed' dnes již zcela zaniklého jižního křídla, které lemovalo zadní hradní nádvoří na straně nad Habrovickým potokem. Archeologický výzkum též ukázal, že západní část jižní strany hradu, včetně tamního křídla paláce zanikla nebo byla výrazně poškozena ve středověku pravděpodobně již ve století čtrnáctém nebo dokonce dříve. K destrukci zřejmě došlo jako důsledek špatných základových poměrů. Zřícené křídlo bylo opatřeno novým lícem a nadále sloužilo jako obvodová zed'. Další průzkum zaniklého jižního křídla paláce ukázal, že byl rozčleněn do minimálně tří místností a směrem k východu se mírně zužoval. Dále se ukázalo, že terén středověkého nádvoří byl v důsledku nevhodného tvaru svažující se ostrožny velmi svažité a dnešní zámecké nádvoří leží o dva až tři metry níže než původní. Právě při nádvoří fasádě jižního křídla paláce v prostoru před kaplí se též nacházely tři pilíře. Získanými poznatky o podobě hradu gotického hradu došlo k zjištění, že dnešní zámek není přímo postaven na starých základech a je o něco širší, než byl královský hrad. Též bylo použito stavebního materiálu z hradu, který byl rozebrán.⁷⁸

Charakteristika hradní kaple napovídá, že Nižbor byl dokončen někdy za vlády krále Václava II. Hrad je typickým příkladem kastelu francouzského typu podobně jako jiné hrady nacházející se v oblasti Přemyslovského loveckého hvozdu.

Určit přesnou podobu gotického hradu, jak vypadal na svém vrcholu za vlády Václava II. je prakticky nemožné. Archeologické práce jsou v důsledku barokní přestavby do značné míry znemožněny a nejlepší obrázek hradu si můžeme udělat, pokud zkombinujeme poznatky archeologické a stará vyobrazení hradu, kterých je též pomálu. Je vyobrazen velmi schématicky na mapě Křivoklátských lesů Šimona Podolského z Podolí (1600), lépe je vyobrazen v ilustracích z Paměti Jindřicha Hýzrla z Chodů z první poloviny

⁷⁸ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 381, 382, 496.

DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky*. s. 69-70.

DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky 2*. s. 70.

sedmnáctého století a za zmínku též stojí vyobrazení z třeboňského archívu na mapě hranic křivoklátského panství. Nutno podotknout jedná se už o renesanční přestavby.⁷⁹

Nižbor je v každém případě památkou opomíjenou. Mnoho lidí často ani netuší, že na místě dnešního zámku dříve stával majestátní královský hrad. Budoucí výzkumy by mohly přinést ještě nejedno překvapení.

3.5 Tetín

Hrad Tetín vznikl po polovině třináctého století na opyši (klesající a zužující se konec ostrožny) tetínské ostrožny. Staré známější hradiště stojí na území dnešní vsi. Jeho předpokládaný vznik se datuje až do starší doby bronzové. Podle archeologů však během staletí prošlo několika stavebními fázemi a charakter opevnění lze jednoznačně doložit až do doby raného středověku. Je s ním spojena událost zavraždění sv. Ludmily a zaniklo až postupem času v průběhu jedenáctého a dvanáctého století. V jeho bezprostřední blízkosti pak vzniklo sídlo nové, na němž se usadili přemyslovští levobočci.⁸⁰

K zavraždění sv. Ludmily došlo přímo na hradišti roku 921. Kníže Vratislav zemřelý roku 919 zanechal po sobě vdovu kněžnu Drahomíru. Druhou knížecí vdovou, tentokrát po Bořivoji, byla Ludmila. Vzhledem k nízkému věku nového knížete Václava ji byla svěřena vláda. Drahomíra však odmítla respektovat rozhodnutí sněmu a spor mezi kněžnami byl ještě umocněn rozporem, zda se politicky orientovat na Sasko nebo Bavorsko. Není sice jasné, jak se podařilo probavorské Drahomíře zvrátit situaci ve svůj prospěch, ale Ludmila byla nucena opustit Prahu. Usadila se na Tetíně stále na dosah Prahy a též moci své sokyně. 15. září 921 byla Ludmila na hradišti zavražděna uškrcením. Drahomíra tak dostala volnou ruku, ale když se Václav roku 924 nebo nejpozději 925 konečně ujal vlády, stejně se nakonec přiklonil k saské politice své babičky a nechal její tělo převézt z Tetína do Prahy.⁸¹

Z této krátké odbočky z raných českých dějin se vrátíme zpět k hlavnímu tématu. Jméno Tetína je odvozeno od jeho takřka legendární zakladatelky, Krokovy dcery Tety a

⁷⁹ DURDÍK, T. *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*. s. 77-81.

⁸⁰ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 552.

ČTVERÁK, V. et. al. *Encyklopedie hradišť v Čechách*. s. 312-315.

⁸¹ *Velké dějiny zemí Koruny české; Sv. I. Do roku 1197*. s. 267-274.

objevuje se v pramenech pravidelně už od jedenáctého století.⁸² Historické zprávy o hradu jsou velmi skoupé. Dlouho za první zmínku byla považována ta z roku 1321. K tomuto roku Tetín vlastnil jako manství synovec přemyslovského levobočka Jana Volka Štěpán z Tetína. Rok 1288 však značí příchod královského lovčího na Tetín. Starší historie též předpokládá přítomnost lovčího, ale jak staré hradiště postupně upadalo, královští úředníci Tetín opustili. Tato událost tak pravděpodobně zapojila Tetín zpět do soustavy hradů loveckého hvozdu. Nový hrad se však nedočkal dlouhého života. Karel IV. připojil tetínské panství ke Karlštejnu a hrad za nejasných okolností záhy zanikl. Archeologicky nalezené indicie napovídají, že se mohl stát obětí bojové akce, při níž byl Tetín dobyt, značně poškozen a už nikdy neopraven. Tato událost však zůstává prozatím historicky nedoloženou.

Hrad je dnes těžce poškozen lomem, ale jeho zbytky zůstávají jasně zřetelné. Typologicky se jedná o reprezentanta tzv. hradu s palácem jako hlavní obranou i obytnou stavbou. Jednalo se tak o architektonicky poměrně jednoduchý a tím pádem na stavbu úsporný. Spíše než pro pobyt panovníka sloužil jako sídlo královského lovčího a šlechty, což je spolehlivě doloženo. I proto má podobu prostšího šlechtického hradu.

Při stavbě rozlišujeme dvě fáze. Starší fáze značí vznik opevnění a paláce na nejvyšším bodě ostrožny. Je lichoběžníkovitého tvaru se čtyřmi stranami. Palác je situován v zadní části na hraně ostrožny ve tvaru do L přiložen k přímo k hradbě. Tato stavební fáze však postrádala věž, což vzhledem k poloze hradu na klesajícím opyši ukázalo jako nevýhoda.

Druhá stavební fáze tento problém adresuje a došlo tak rozšíření hradu o novou trojúhelnou spodní část na samém kraji opyše. Do hradby této části byla vetknuta mohutná čtverhranná věž, která zároveň sloužila jako vstupní brána. Přístupová cesta k hradu tak vedla po okraji ostrožny od kostela sv. Michala ve vesnici. Po mostě překračovala šíjový příkop, prošla průjezdem věže a po dalším mostě pokračovala ke druhé bráně vedoucí do starší části hradu, kde prošla průjezdem v paláci na nádvoří.

⁸² PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách IV.* s. 333.

Tetín je na našem území typově jedinou stavbou svého druhu. Proto je i přes svou zuboženost a relativní historickou nepodstatnost památkou zásadního významu.⁸³

3.6 Hlavačov u Rakovníka

Zaniklý hrad Hlavačov leží na písčité ostrožně na východní straně severojižního údolí severně od města Rakovník v severní části Přemyslovského loveckého hvozdu. Jednalo se jeden z nejdůležitějších hradů přechodného typu vzniklých v první polovině třináctého století. Okolí i samotný hrad jsou těžce poškozeny těžbou kvalitního písku a rozebíráním na stavební materiál.⁸⁴

Původní jméno hradu vlastně, tak jako u mnoha jiných menších hradů, o nichž písemné prameny mlčí, neznáme. Jméno Hlavačov se vyskytuje v pramenech poprvé v roce 1354, kdy tak byla nazvána hora nad mlýnem, jež patřil rodině Hlaváčů. K roku 1379 je doložen mlynář Bartoloměj Hlaváč a k roku 1387 mlynářka Kateřina Hlaváčová. Jméno samotné se nepoužívá však pouze pro pojmenování hradu, ale i jeho širšího okolí. Červený zámek je dalším z jmen, kterým bychom mohli hrad označit. Kartografové jej tak nazvali, protože leží nad Červeným mlýnem, Václav Kočka zase díky Červenému potoku.

Zhruba v polovině třináctého století za vlády králů Václava I. a Přemysla Otakara II. jsou vydávány královské listiny v lokaci nazvané Castellum vetus (Starý hrad) a obci Lišany, která se nachází hned pod hradem. Problémem je, že Castellum vetus by šlo též ztotožnit se starým dosud nelokalizovaným hradem Křivoklát, o němž již byla řeč, a protože známe starý a nový Křivoklát, působí toto ztotožnění pravděpodobněji. O důležitosti Starého hradu svědčí listina z roku 1253, kdy je zde doložen pobyt kromě krále i arcibiskupa salzburského a biskupa olomouckého, pasovského, řezenského, míšeňského a bamberského.⁸⁵ Současné archeologické výzkumy potvrdily, že hrad v době poloviny třináctého století skutečně existoval a nelze jednoznačně vyvrátit spojení Hlavačova s Castellum vetus. Ve prospěch Hlavačova též hovoří listina Václava I. z již zmíněných Lišan. Ve vesnici však nikdy žádný královský objekt neexistoval a daly by se tak možná ztotožnit s blízkým hradem vzhledem

⁸³ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 552-553.

⁸⁴ DURDÍK, T. *Hrady přechodného typu v Čechách*. s. 7.

⁸⁵ PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách I*. s. 627-628.

RBM I. n. 1116, 1266, 1302, 1343.

RBM II. n. 1255, 1260, 2648.

k přítomnosti význačných zahraničních hostů.⁸⁶ Tato zjištění až skoro působí dojmem, pokud tedy můžeme spojit Starý hrad s Hlavačovem, že se může jednat o starý Křivoklát, který vědeckým pracovníkům dosud uniká, ale tato teorii zůstává spíše nepravděpodobná.

Dispozice hradu je rozdělena do čtyř částí. Vnitřní hrad dělen do dvou z těchto částí od zbytku vydělen středověkým mohutným příkopem a valem před ním, který byl prakticky zcela zničen těžbou, která zde probíhala už době Jagellonských králů. Tak jako jiné hrady i Hlavačov leží na místě pravěkého hradiště i když v tomto případě pouze z části. Hradiště, známé též jako Lužná, pochází z doby halštatské a řadí se k bylanské kultuře.

Rekonstrukce podoby takto těžce poničeného není jednoduchým úkolem. Fortifikace vnitřního hradu byla tvořena hlubokým okružním příkopem a před ní mohutným, avšak kompaktním valem zpevněným maltou. Ačkoliv se úprava koruny valu nedochovala, podle nálezů dovezených opukových kamenů lze předpokládat, že na valu se nacházela parkánová zeď nebo menší zídka, která jej dále zvyšovala. Opuka též mohla být využita jako statický zpevňující prvek a jelikož byl val vysunut před příkop přítomnost parkánu působí jako vskutku neobvyklé až podivné řešení, takže asi nejpravděpodobnějším předpokladem je právě statická funkce. Toto řešení mohlo sehrát i roli při snaze zachování co největší plochy vnitřního hradu. Ohrazení nad vnitřním příkopem téměř zcela zaniklo. Kromě měkkého pískového podloží a eroze, dalším významným činitelem v zániku byla i jeho samotná váha a samozřejmě těžba. Toto vnitřní ohrazení bylo zbudováno ze dřeva, z dovezené opuky a bylo prosypáno pískem. Mělo nejspíše charakter valu a pokud bychom se dívali ze dna příkopu na vrchol vnitřní hradby, dosahovala by výška úctyhodných osmi metrů, což je na takovýto typ stavby, navíc s nestabilním pískovým podložím možná až příliš. Šíře v čelní části též byla značná, ale další vedení ohrazení se postupně zužuje.

Za vnitřním ohrazením poté stály vlastní budovy, obytné i užitkové, ze dřeva nebo opuky se zbytky malty – v úvahu tak může přicházet hradní kaple. Byly však nalezeny i cihly. Na vyobrazení z přelomu osmnáctého a devatenáctého století se ve vnitřním hradu skutečně nalézají objekty, které mohl být hradní kaplí, ale otázkou zůstává, zdali se jednalo o

⁸⁶ DURDÍK, T. *Hrady přechodného typu v Čechách*. s. 9.
RBM I. n. 1302.

stavbu středověkou nebo jestli zde byla vystavěna kaple později v novověku. Není ničím vzácným, že na zaniklých sakrálních místech vznikaly z respektu k nim svatostánky nové.

Další dvě části tvoří tzv. přední hrad – jednalo se spíše o předhradí. Obíhal je šíjový příkop a dokázána byla též přítomnost opukové zdi, ale vzhledem k faktu že doposud nebylo předhradí řádně prozkoumáno, nelze o něm říci mnoho více.

Ačkoliv Hlavačov byl hradem poměrně mohutným, jeho život byl velice krátký – možná dokonce méně než půl století. Po polovině třináctého století hrad postihl ničivý požár a už nikdy nebyl obnoven, což není nijak překvapující. Hrad stál na velmi nestabilním podloží a byl tak velice nákladný na údržbu, navíc v době požáru hrad přechodného typu již dávno morálně i stavebně zastaral. V jeho neprospěch hovoří i změny v sídlištní struktuře okolí Křivoklátu a dost možná i špatná hospodářská situace v době braniborské vlády.⁸⁷

3.7 Džbán

Hrad Džbán byl nejsevernějším královským hradem loveckého hvozdu přemyslovských panovníků. Vznikl zde ve třináctém století jako jedna z panovníkových mocenských opor a lovecký hrad. O velmi krátkém životě hradu ve středověku se nám nedochovaly žádné záznamy, ani jméno, a jeho příběh je nám podán pouze z práce archeologů a historie jeho okolí, tj. Rakovnicka a Přemyslovského loveckého hvozdu.⁸⁸

Staveništem hradu se stala ostrožna nad jihovýchodním vyústěním soutěsky zvané Ve Vratech nebo jednodušeji Vrata. Soutěska byla už od dob halštatských využívána pro vedení komunikací přes výrazný opukový masiv táhnoucí se západovýchodním směrem a dlouhou dobu byla jedinou cestou skrz oblast.⁸⁹ Na ostrožně se už dříve nacházelo pravěké hradiště. Jeho obvod je vymezen mohutným okružním příkopem, před nímž se nachází masivní val. Areál hradu se nachází uvnitř hradiště a nedosahuje jeho rozlohy.⁹⁰

První písemnou zmínku o Džbánu máme až z roku 1516, kdy byl ve Čbáně lámán vápenec, za jehož odvoz obdrželi lísenští sedláci na pivo. Není však jisté, zda se jedná přímo

⁸⁷ DURDÍK, T. *Hrady přechodného typu v Čechách*. s. 50-55.

ČTVERÁK, V. et. al. *Encyklopedie hradišť v Čechách*. s. 194.

⁸⁸ DURDÍK, T. *Hrad Džbán*. s. 5.

⁸⁹ Tamtéž. s. 7.

⁹⁰ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 129.

o hradní areál nebo širší návrší. O Džbánu hovoří i Václav Hájek z Libočan v roce 1541 a jakkoliv bývají jeho informace pochybné, přítomnost hradiště a jeho lokalizace v Hájkově textu dokazuje, že zříceninu hradu znal a byla v povědomí místních obyvatel.

Samotný název hradu, jak už bylo naznačeno je velmi problematický. Jméno Džbán hrad nese společně s opukovým masivem, na němž se nachází. Po dlouhou dobu byl hrad chybně nazýván Držemberk. V díle Františka Alexandra Hebera zřícenina byla ztotožněna s Eisenberkem (dnes Jezeří) v majetku Beneše z Kolovrat. Archeologové nakonec tuto chybu zcela vyvrátili, ale nic to nemění na faktu, že Džbán s největší pravděpodobností nebylo středověké jméno hradu.⁹¹

Hrad, kromě toho že sloužil k upevňování panovnickovy moci, byl určitě zároveň i hradem loveckým. Jeho založení je možné připsat vášnivému lovcovi Václavu I. nebo už dokonce jeho předchůdci Přemyslu Otakaru I. Tomáš Durdík datuje založení hradu do první poloviny třináctého století. Usuzuje tak ze stavebního typu, který je hybridem mezi kastelem francouzského typu s hlavní věží a dalšími věžemi flankovacími a hradu s obvodovou zástavbou. Pokud se vezme v úvahu hybridní charakter stavby, považují teorii, že Přemysl Otakar mohl dát ke sklonku své vlády příkaz k výstavbě královského hradu a Václav jej později během stavebních prací nechal upravit k obrazu francouzského kastelu, jako byl jeho oblíbený Týřov, za pravděpodobnou. Vysvětlovala by se tímto i naprosto fundamentální chyba stavebníků, která později vedla ke kolapsu hradby a následnému opuštění Džbánu.⁹²

Již bylo dříve hovořeno o roli Viléma Zajíce z Valdeka. Václav Kočka spojuje Džbán s událostí z března 1318, ve které hrál Valdek důležitou roli. V soutěsce Vrata u Kounova poblíž hradu byla nalezena kostra vojáka s šípem v hrudi a další váleční artefakty. Zbraslavská kronika hovoří o boji průvodu krále Jana Lucemburského, jež byl na cestě z Prahy do Chebu, s vojskem Viléma Zajíce. Když byl v okolí Žatce Janův průvod na pochodu, měl jej Valdek přepadnout, některé muže zranit a jiné zajmout.⁹³ Vrata by se k takovému přepadu náramně hodila, ale Kočkovu hypotézu nelze nijak potvrdit ani vyvrátit.

⁹¹ DURDÍK, T. *Hrad Džbán*. s. 8-9.

⁹² DURDÍK, T. *Hrad Džbán*. s. 70-72.

⁹³ KOČKA, V. *Dějiny Rakovnicka*. s. 419-420.

Nyní již k samotné podobě a vývoji hradu. Jak už bylo zmíněno stavenišťem hradu se stala široká ostrožna, na níž se v minulosti nacházelo pravěké hradiště. Dodnes se z něj dochovali pouze obrané valy, které, není žádným překvapením, byli stejně tak jako Džbán samotný, poškozeny lomem vápence a též zemědělskou činností zejména na východní straně ostrožny. Středověký hrad, podstatně menší rozlohou než hradiště, vyplnil zadní část hradiště.

Všechny strany šestibokého hradu opevňují mohutné do skalního podloží vysekané příkopy, pod něž byl navezen neméně mohutný val. Val, kromě menšího úseku proti čelu hradu, se i navzdory lomovým pracem dobře dochoval.

Vzhledem k rozsáhlému poškození hradu a plochy před ním není možno určit kudy vedla přístupová cesta a kde překračovala příkop. Logické situování brány by bylo vedle velké věže v jihovýchodním nároží areálu. Věže se na Džbánu vyskytovaly celkem tři. Velká útočištná věž, tzv. bergfrit se nacházela na jižním cípu hradu, další dvě menší flankovací věže byly vestavěny do hradby na východní straně. Jedna z nich přitom tvořila i cíp severní. Právě tato severní jako jediná unikla lomovým pracem a částečně se dochovala, kdežto dvě zbývající byly zcela zničeny i s celým čelem hradu. Bergfrit dosahoval průměru 14 metrů a mohlo by se u něj hovořit i o obytné funkci.

Celý areál hradu byl kromě čelní strany s věžemi obestavěn palácovými křídly, která však nedosahovala až k nárožím věží čela. Severní lomené křídlo obsahovalo, soudě podle reliéfu terénu a fragmentů zdiva, alespoň čtyři místnosti a z části se dochovala jeho vnější obvodová zeď zároveň sloužící jako hradba. Dvě z těchto místností blíže k východní hradbě byly podstatně rozsáhlejší než dvě zbývající v západním cípu hradu. Mohly tak sloužit jako reprezentační prostory.

Z jihozápadního křídla, též lomeného, se zachovaly zbytky stěn na nádvorní straně a představují nejvýraznější součást zříceniny. I toto křídlo podobného rozsahu obsahovalo čtyři nebo pět místností. Zhruba ve středu delší fasády byl donedávna rozeznatelný zbytek okenice. Obě křídla se pochopitelně dochoval pouze ve výši přízemí, ale podle analogií z jiných hradů, můžeme předpokládat, že minimálně prvního patra dosahovala. Na žádném místě celého objektu se nepodařilo lokalizovat jakékoliv stopy sklepení.

Kromě palácových křídel je v areálu také zbytek v prostoru nádvoří před nádvořní fasádou jihozápadního křídla. Pravděpodobně se jedná o zbytek polygonálního závěru kaple s opěrákem.

Obvodová zeď byla postavena z pečlivě opracovaných opukových kvádrů, jež posloužily jako stavební materiál i ostatním budovám. Opuka má však velmi nepříjemnou vlastnost – velmi rychle zvětrává a následně popraskává. Z původních kvádrů tak zůstaly pouze rozpadlé zbytky. Jak již bylo zmíněno k zániku Džbánu došlo nejspíše zřícením části čelní obvodové zdi a s ní i mohutného bergfritu a možná i flankovací věže ve středu hradby. Podloží hradu tvoří stejně tak jako stavební materiál opuka, což je rychle zvětrávající relativně měkký materiál. Mohutný okružní příkop, jež byl vylámán před hradbami, tak v kombinaci s nekvalitním podložím, mocností hradeb a váhy enormní útočištné věže způsobil destrukci, kvůli níž byl Džbán následně opuštěn. Podobně se tak stalo i u hradu Nižbor.

Dochovaná plocha nádvoří nemá žádné výrazné nepravidelnosti a je rovná. Pouze ji jizví dvě výrazné dlouhé pukliny pouze potvrzující poruchu v opukovém podloží, které jsou dnes sice zanesené, ale velice hluboké. Je pravděpodobné, že právě tyto jizvy mohou souviset se zánikem hradu, ale mohli vzniknout i později v důsledku těžby.

Na dnešní zřícenině se nedochovali žádné architektonické články. Ty zřejmě byly přednostně odnášeny, při rozebírání hradu na stavební materiál. Dokazuje tak nález zdiva, ze zaniklé vesnice v dnešních Mutějovicích, kde byly použity jako obezdívka zemnice.⁹⁴

Závěrem, dnes zubožená nenápadná zřícenina hradu Džbán, představovala ve třináctém století důležitou oporu v nejsevernějším výběžku Přemyslovského loveckého hvozdu a je ke své architektonické komplexnosti jedním z nejméně doceněných českých památek.

3.8 Angerbach u Kožlan

Hrad Angerbach u Kožlan se nachází severovýchodně od obce Kožlany a je obtékán Hrádeckým a Kůzovským potokem. Jménem již se zabývala kapitola předchozí o Týřově. Jenom pro připomenutí německý název důležitějšího Týřova je taktéž Angerbach. Ve

⁹⁴ DURDÍK, T. *Hrad Džbán*. s. 52-69.

středověku kožlanský Angerbach byl majetkem Týřova a pravděpodobně se rozdělovaly jako hrad malý a velký, ale pro naše potřeby nám bude stačit rozdělení Týřov a Angerbach.

Ke vzniku hradu došlo nepochybně po roce 1238. Roku 1230 Václav I. udělil Kožlany plaskému klášteru, ale jak již bylo psáno pro konsolidaci královské moci a loveckou kratochvíli si oblast vzal zpět právě roku 1238.⁹⁵ Nově vystavěný hrádek pak byl přidán do týřovského zboží. Oba objekty se od sebe dělí vzdušnou čarou zhruba 20 kilometrů a nalézají se na opačných koncích zboží. Angerbach tak sloužil jako další mocenská opora Týřova, měl i funkci pomocnou správní a loveckou. Důraz však byl kladen více na funkci správní. Ta byla vzhledem k rozlehlosti týřovského zboží od Broum až ke Kožlanům nutná, a navíc proti loveckému využití stavby hovoří řídkost osteologických (kostních) nálezů a jiných předmětů s lovem spojených.

Středověké písemné prameny sice hovoří v několika případech o Angerbachu, ale každou z nich je myšlen Týřov nebo týřovské zboží. Z éry Přemyslovců tak o hrádku neexistuje jediná zmínka a zřejmě ani z doby jeho fungování. Angerbach totiž také velice rychle zanikl. Podle Václava Kočky k zániku došlo v období husitských válek, ale jedná se o pouhou spekulaci a pravděpodobně se tak stalo dříve možná už v průběhu století čtrnáctého. První zmínkou, kde se bez jakýchkoliv pochybností hovoří o objektu hradu je až mapa Mořice Vogta z let 1724-1730. V novověkých pramenech je též Angerbach označován jako Hrádek či Hrad. Jeho původní jméno vlastně vůbec neznáme a středověký Malý Angerbach je název vlastně pouze logicky domyšlený.

Angerbach byl založen na ostrožně obtékané Hrádeckým a Kůzovským potokem. Jižní strana ostrožny je tvořena nekvalitní metamorfovanou břidlicí. Špatné podloží tak mohlo sehrát v krátkosti života hradu svou roli. Objekt je rozdělen na dvě části příkopem, přes který vedl most a oba oddělené objekty spojoval.

Přední hrad má zhruba obdélníkový půdorys o rozměrech přibližně 12 x 38 metrů. Zadní hrad oddělený příkopem dnes 3-4 metry hlubokým a 15 metrů širokým má půdorys lichoběžníkový s oblými nárožími a dosahuje rozměrů přibližně 23 x 17 metrů. Čelo hradu opevňuje dnes 25 metrů široký a 5-6 metrů hluboký příkop a na opačné straně kde je svah

⁹⁵ CDB III/1. n. 188.

mnohem pozvolnější, byl navežen val. Přístupová cesta byla poškozena zemědělskou činností, a i objekt samotný činností amatérských archeologů z první poloviny dvacátého století.

Ohrazení předního hradu podle základového žlabu mělo podobu roubené stěny. Podle velikosti žlabu lze říci, že bylo použito buď kulatin nebo trámů značných rozměrů. Ze zjištěné kúlové jámy na severu a širšího žlabu na jihu můžeme usuzovat, že stěna měla k sobě přistavěn ochoz. Poloha brány nebyla zjištěna a vzhledem k povaze stavby nelze předpokládat její přílišnou náročnost. Zástavba předního hradu se sestávala z budov lehčí konstrukce pravděpodobně provozního charakteru. Dochovala se rozměrná zemnice v severní části, která značí přítomnost rozměrnějšího objektu. Přesná interpretace předního hradu je kvůli amatérským výkopům již zmíněným ještě ztížena. Zjištění, k čemu zemnice sloužila je též nemožné – její obsah byl vyrabován.

Dosavadní výzkum zatím neposkytl dostatek informací, aby mohla být určena podoba mostu, který spojoval přes příkop přední a zadní hrad. Lůžko na straně přední však naznačuje, že se jednalo o most v konstrukci značně masivní. Celá jeho konstrukce byla nepochybně dřevěná.

Fortifikaci čela a obou bočních stran zadního hradu tvořil sypaný zemní val bez vnitřní ztužující konstrukce. Jeho mocnost byla přibližně 8 metrů a výšku lze odhadnout na základě množství destrukce na zhruba 3 metry. Na čelní straně je nutno ještě přičíst další výšku předpokládané parapetní zídky s cimbuřím. Zástavbu zadní části tvořil palác a drobná zemnice s dřevěnou konstrukcí. Palác vyplňoval téměř celou východní stranu zadního hradu. Kratšími stranami byla budova vklíněná mezi oba boční valy, zadní stěna byla přímo součástí obvodové fortifikace. Stavba byla hrázděná – tj. trámová kostra vyplněná výpletem, tyčkami, kamenem nebo cihlami. Výskyt této stavební technologie je ve středověkých Čechách velice vzácný. Palác měl nejméně jedno patro a jeho střechu tvořila kvalitní nespalná břidlicová krytina pravděpodobně vzatá z bezprostřední blízkosti Angerbachu nebo přímo z terénní úpravy stavby. V přízemí paláce nebyly nalezeny žádné stopy stěn, jež by místnost rozdělovaly, což značí, že minimálně přízemí paláce bylo sálového charakteru.

Na závěr lze tedy říci, že Angerbach byl využíván pro funkci správní a provozně-hospodářskou. Rozměry a vybavením mohl hrádek jenom těžko soupeřit s jinými

mocenskými oporami loveckého hvozdu, ale i tak představoval v době svého života plnohodnotnou součást systému hradské soustavy Křivoklátska. Dispozice, podloží a užití stavební materiály jej však dělaly enormně náročným na údržbu a navíc stavební tzv. přechodný typ hradu, jímž Angerbach byl, rychle morálně zastarával. Udržován a provozován mohl být pouze za silné ekonomické situace královské vlády, k čemuž kapitola braniborská a Jana Lucemburského rozhodně nepřispěla, a nakonec vedla k jeho zániku a zapomnění.⁹⁶

3.9 Jivno

Jivno je zřícenina v Lánské oboře severně od Zbečna nad přehradou Klíčava dlouhodobě veřejnosti nepřístupná. Jméno zřejmě vzniklo od velmi jednoduše podle místa porostlého jívami.

Tak jak to u podobných hradů bývá, z dob Přemyslovců postrádáme jakékoliv písemné zprávy o hradě. Do psané historie vstupuje až jako zřícenina. Archeologické výzkumy však určují dobu života hradu do poměrně dlouhého období od poloviny třináctého století až do století patnáctého. V šestnáctém století zde vznikla poustevna a byl zde hledán intenzivně údajný poklad. Tyto události stavu zříceniny přirozeně pouze uškodily.

K hradu dvojdielné dispozice obdélného tvaru vedla cesta přes šíjový příkop. U brány se tyčila mohutná okrouhlá věž (bergfrit), která byla dominantou spodního hradu a jeho nádvoří. Pokud spodní nádvoří bylo vůbec zastavěno, jednalo se pouze o budovy lehké konstrukce podél obvodové zdi. Nádvoří horního hradu po všech stranách kromě čela lemovala křídla paláce s množstvím místností.

Jivno s největší pravděpodobností tvořilo jedno z hradních dvojic společně s Křivoklátem, který hrál dominantní roli. Možná právě z tohoto důvodu nemáme o výstavním a rozměrném královském hradu s obvodovou zástavbou žádné středověké zprávy.⁹⁷

⁹⁶ DURDÍK, T. *Hrady přechodného typu v Čechách*. s. 56-104.

VAŘEKA, J., FROLEC, V. *Lidová architektura: encyklopedie*. s. 82-84.

⁹⁷ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. s. 232.

PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách II*. s. 169.

3.10 Jenčov

Lovecký hrad Jenčov (nebo Jinčov) je nejspíše nejmenším hradem v Čechách. Na rozdíl od jiných hradů v okolí měl Jenčov jednu jedinou funkci, a to poskytovat zátiší panovníku na svých honech. Pro jeho odpočinek se hodil skvěle – je dosti odlehlý, skrytý na skalce meandru říčky Vůznice s přístupovou cestou od vesnice Běleč. Pro tuto odlehlost hrádku, jak obvykle bývá smutným faktem, nebyl rozebírán na stavební materiál a do dnešního dne se ve srovnání s podobnými stavbami skvěle zachoval. Obyvatelům okolních vesnic by se zkrátka cesta na zřícenu a zpět s těžkým kameny nevyplatila.

Název Jenčov je odvozen od vlastního jména. Nelze tak zcela vyloučit, že zakladatelem hradu mohl být až Jan Lucemburský, ale Tomáš Durdík připisuje založení hradu spíše Václavu II. nebo Přemyslu Otakaru II. Ten byl též stavebníkem nedalekého Nižboru, do jehož zboží Jenčov určitě patřil a tvořil s ním jednu z hradebních dvojic. Jan se však mohl na hradě rád zdržovat a podle toho tak mezi místními mohl získat pojmenování jako Janův hrad. Ze středověku se o Jenčovu nezachovaly žádné zprávy. První písemnost o hradu podle Antonína Profouse pochází až z roku 1686 a též jej nazývá Jenišov.

Velmi jednoduchá dispozice a poloha Jenčova na meandru hluboko v lesích vylučuje jakoukoliv významnou vojenskou roli hradu, ačkoliv měl charakter opevnění. Jednodílný areál je značně stísnění vzhledem k omezenému prostoru skály. Je tvořen pouze dvěma zděnými stavbami – dvoudílným palácem a obytnou věží na vrcholku skalky. Palác byl minimálně patrový s plochým stropem a osvětlován nevelkými okny z vnější strany. Vcházelo se do něj portály z dřevěně ohrazeného parkánového prostoru před palácem. K paláci ještě náležela třetí místnost nebo malý komunikační dvorek oddělující palác a věž. Současné archeologii se zatím nepodařilo identifikovat, co tento meziprostor představoval. Z věže obdélného půdorysu se dochovala spodní část zdiva beze stop původní výbavy.

Jenčov tak jako jediný hrad celého Přemyslovského loveckého hvozdu měl čistě loveckou funkci a lze ho tak považovat za stavbu výjimečnou a nezaměnitelnou.⁹⁸

⁹⁸ DURDÍK, T. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Střední Čechy*. s. 49-50.
PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách II*. s. 124.

Závěr

Cílem práce *Lovecký hvozď Přemyslovských panovníků* bylo shrnout historii a seznámit s lokalitami v oblasti Křivoklátska. Pramenná základna pro tuto oblast a celkově pro období středověku není nijak rozsáhlá, ale dostatečná pro shrnutí historie za vlády Přemyslovců.

Křivoklátsko, se svými přírodními podmínkami pro lov ideálními, se stalo oblíbeným regionem pro hony Přemyslovských panovníků. Oblast zůstala stranou kolonizace, a navíc si ji panovníci dobře chránili. Výmluvným příkladem je vesnice Kožlany, kterou Václav I. plaskému klášteru nejdříve daroval a poté si ji zase vzal zpět – kožlanské lesy se hodily k lovu. Od poloviny třináctého století se navíc nakumulovaly na území hvozdu nové hrady sloužící jako správní centra a lovecké hrady. Pobyty panovníků tak byly ve hvozdu poměrně časté – Václav II. trávil na Nižboru každé září.

Tyto hrady jsou též skvělými příklady k ukázání postupného vývoje stavební architektury. Mísí se zde hrady přechodného typu, které jsou, dalo by se říci, stále napůl hradišti, s vrcholně středověkými téměř nedobytnými francouzskými kastely (Týřov) a mohutnými hrady s obvodovou zástavbou (Křivoklát). V průběhu pouze několika dekád se technologie posunula vskutku mílovými kroky dopředu od sypaného valu po mohutný bergfrit.

Přemyslem Otakarem II. byla zřízena soustava manství, která z loveckého hvozdu prakticky udělala samostatnou správní jednotku s vlastní hierarchií, kde na vrcholu stál hrad Křivoklát až do roku 1588. V jeho blízkosti vznikla města Rakovník a Beroun, která sloužila jako podpůrná střediska právě pro správu regionu. Berounští a Rakovníčtí měšťané též měli právo les využívat jak pro pastvu, tak pro lov drobné zvěře.

Křivoklátsko se kolonizaci sice po dlouhou dobu bránilo, ale, kromě již zmíněných měst, i tak zejména ve století třináctém začalo vznikat mnoho vesnic. V porovnání s některými jinými kraji však region zůstal do dnešních dnů osídlen relativně řídko a co je nejdůležitější, les zůstal dobře zachován a oblast se tak mohla stát státem chráněnou.

Seznam použitých informačních zdrojů

Prameny

BLÁHOVÁ, Marie, ed. *Kronika tak řečeného Dalimila*. Překlad Marie Krčmová. Vyd. 2., opr. a dopl. Praha: Paseka, 2005. 259 s., [4] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7185-767-X.

CDB, *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*.

CDB I, 805-1197, ed. Gustav Friedrich, Pragae, 1904.

CDB III/1., 1230-1238, ed. Gustav Friederich, Pragae, 1942.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav. *Kronika česká*. ed. FLAJŠHANS, Václav. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1918.

KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová. Vyd. v tomto překladu 6. Praha: Československý spisovatel, 2012. 279 s., [24] s. obr. příl. ISBN 978-80-7459-110-5.

NOVÁK, Jan Bedřich, ed. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně: [1279-1296]*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903.

RBM – *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*,

RBM I., 600-1253, ed. Karel Jaromír Erben. Pragae, 1855.

RBM II., 1253-1310, ed. Josef Emler, Pragae, 1882.

RMB IV., 1334-1346, ed. Josef Emler. Pragae. 1892.

SEYDL, Josef Antonín, GARKISCH, Miloš a Marta TOŠNEROVÁ, ed. *Kronika královského města Berouna: kronika čili úplné a obsírné popsání všech památností královského krajského města Berouna*. Beroun: Státní okresní archiv, 2003. ISBN 80-86772-03-9.

Literatura

BOROVSKÝ, Tomáš, Libor JAN a Martin WIHODA, ed. *Ad vitam et honorem: profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Matice moravská, 2003. ISBN 80-86488-13-6.

BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK, Nad'a PROFANTOVÁ, Pavel BĚLINA, Michael BOROVIČKA a Milan HLAVAČKA. *Velké dějiny zemí Koruny české I-II*. Praha: Paseka, 1999-. ISBN 80-7185-265-1.

ČTVERÁK, Vladimír et. al. *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-173-6.

DURDÍK, Tomáš. *Hrad Džbán*. Praha: Unicornis, 2011. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností, sv. 18. ISBN 978-80-86204-25-3.

DURDÍK, Tomáš. *Hrad Týřov*. Praha: Unicornis, 2001. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností, sv. 4. ISBN 80-86204-08-1.

DURDÍK, Tomáš. *Hrady kastelového typu: 13. století ve střední Evropě*. 2. vyd. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0624-9.

DURDÍK, Tomáš. *Hrady přechodného typu v Čechách*. Praha: Agentura Pankrác, 2007. ISBN 978-80-86781-10-5.

DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. 3. vyd. Praha: Libri, 2009. ISBN 978-80-7277-402-9.

DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-114-0

DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky 2*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-262-7.

DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky 4*. Praha: Libri, 2011. ISBN 978-80-7277-489-0

DURDÍK, Tomáš, SUŠICKÝ Viktor. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků*. 2. vyd. Praha: Agentura Pankrác, 2015. ISBN 978-80-86781-28-0.

- GARKISCH, Miloš. *Beroun*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2012. Zmizelé Čechy. ISBN 978-80-7432-236-5.
- HÁSKOVÁ, J. *Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence*, Numismatické listy 25, 1970. Praha: Československá numismatická společnost 1945-.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách I., Fundace 12. století, 1142-1420*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 8071846171.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Václav II.: král český a polský*. Praha: Vyšehrad, 2007. Velké postavy českých dějin, sv. 7. ISBN 978-80-7021-841-9.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012. Česká historie. ISBN 978-80-7422-140-8.
- KOČKA, Václav. *Dějiny Rakovnicka*. 2. vyd. Rakovník: Agrosience ve spolupráci s Musejním spolkem královského města Rakovníka a okresu rakovnického a Muzeem T.G.M. Rakovník, 2009. ISBN 978-80-85081-28-2.
- LEVÝ, František. *Dějiny královského města Rakovníka*. 2. vyd. Rakovník: Agrosience ve spolupráci s Musejním spolkem královského města Rakovníka a okresu rakovnického a Muzeem T.G.M. Rakovník, 2010. ISBN 978-80-85081-33-6.
- NOVÁK, David. *Tvrze v okolí Křivoklátského loveckého hvozdu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012. Diplomová práce.
- PROFOUS, Antonín, SVOBODA, Jan. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny I-V*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd a Česká akademie věd, 1947-1960.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl osmý, Rakovnicko a Slánsko*. Ilustrují bratři Liebscherové a V. Král z Dobré Vody. 3. nezm. vyd. Praha: Argo 1996.
- ŠIMÁK, Jan Vítězslav. *České dějiny. Dílu I. část 5, Středověká kolonisace v zemích českých*. Praha: Jan Laichter, 1938.
- TOPINKA, Jiří. *Nižbor: toulky minulostí: Nižbor, Stradonice, Žloutkovice*. Nižbor: Obec Nižbor, 2001. ISBN 80-238-6745-8.

TOŠNEROVÁ, Marie et. al. *Beroun*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Dějiny českých, moravských a slezských měst. ISBN 978-80-7106-964-5.

TRACHTOVÁ, Nela. *Les v životě středověkého člověka na příkladu Křivoklátského loveckého hvozdu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2008. Diplomová práce.

VAŘEKA, Josef a Václav FROLEC. *Lidová architektura: encyklopedie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8.

ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí: (1034-1198)*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. Česká historie. ISBN 978-80-7106-905-8.

ŽEMLIČKA, Josef. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 497 s. ISBN 80-7106-759-8.

Elektronické zdroje

Charakteristika oblasti. *Správa CHKO Křivoklátsko* [online]. Copyright © 2018 [vid. 2018-07-29]. Dostupné z: <http://krivoklatsko.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/>.